

78-77-NOS (אנו וען) 2017

תרומת 'ספר המעשימים' וגלגוליו להבנת תפיסת השואה ביצירת עגנון

הلال ויס

הזיקה שבין סיפורי "ספר המעשימים"¹ לשואה בתקופה שבה התרנסמו (1932-1951) החל מסמוך לעליית הנאצים לשלטון ועד ליום המדינה עלתה בביטחון בלשון מהוסת. לראשונה בהתייחסותו של דן לאור לסיפור 'בדרכ'², שהוא מן

¹ שי עגנון, "ספר המעשימים", במלוא היקפו מופיע לראשונה ב סמוך ונראה, כל סיפורי שי עגנון, 1951 ואילך. חמישה סיורים נתרנסמו לראשונה תחת כותרת ספר המעשימים בנילין מיחד של עיתון 'דבר' (5.13.1932) הכו את הקוראים בתדהמה ובאי שביעות רצון בשל זרותם מהיצורה הטיפוסית של עגנון. לעומת מהותה הניכרת הביקורת החיוובית של דן דן "מכובכת האדם וגלגוליה", דבר, יא סיון, מרץ 1934 וב. קורצוייל, "פתח שלימה" לש. עגנון, גזות, כרך ד', חוברות ז-יב, שבט-חמו תש"ב, עמ' 147-145 נלקת לספרו מסות 94-86. המאמרים הללו שינו את היחס לסיפורים הללו הנחשבים לטקסט החידתי הדחוס המוזר והסתומם ביותר של עגנון.

² דן לאור, להלן הע' 10.

³ 'בדרכ', 1944, "הארץ", ער"ש תש"ד. זכה להתייחסות מרתקות ביותר בפרט זו של דן מירון, אשכנז, החוויה היהודית-הגרמנית בכתביו עגנון, הרופא המדומה 1995 306-237; ובמחקר המופת של אברהם הולץ 'חד חידה חידתית': להברת משפט אחד ב'בדרכ' של עגנון' בתוך: 'רגע של הולדת' מחקרים בספרות עברית וכספרות יידיש לכבוד דן מירון, עורך חנן חבר 2007. זאת בנוסף לעיוניהם של יעקב בהט, ארנולד בנד ומלה שקד. מירון השווה ל'בדרכ' את הספר "במרוצת הסוט" [? 1960] שנתרפס מכתב ד' לאחר פטירת עגנון ולוקט ל'תזכיר של סיורים' 34-28. הספר המאוור 'במרוצת הסוט' מאיר ומפרש את הספר המדומה 'בדרכ' ומתחאר את החוויה הטרייזיאלית שעומדת ברקעו ומנהיר כיצד הפכה החוויה הגרענית למסד לסיפור 'בדרכ' שעופר לחוויה טרייזיטית המשלבת בניתוח ההיסטוריה של הגזירות והশמדות באשכנז והמצטיין במעברו ממואר לחיזיון. עגנון כתוב על שהותו בגרמניה בתקופה מלחתה העולמית הראשונה רק לאחר השואה כסוג של הסבר לשואה כמו הנובלות "עד הנה" 1951 ובוחנותו של מר לובלין [שנות השישים] כשם מהווים מבוא להחמודדות עם השואה [הلال ויס, 2002]. ההוויה או החלום ש'במרוצת הסוט' משתרעת ורק על פרק אחד בלבד מתוך תשעת פרקי הספר. מירון טוען ש'במרוצת הסוט' משור חורבן והרס של היהודות כולה. מות הילד'ה' [שלא נודע אם מותה] ומות הקהילות לא רק לגבי השואה אלא כסופה של היהדות. הוא טוען שהמרטיריות היהודית אינה עניין ואוי וכי האפנה הפטוט-ציונית שמנעה לקעע את הלגיטimitiy של ערך 'קידוש שם'. בקטע הדמיוני שבסיפור 'במרוצת הסוט' מסופר שהאדונית מאטיל [יהודיה שהשתמדה] בת הקברן היהודי שנפטרה בראש השנה בגיןה זוקפה לקבן היהודי הוא אביה שיקבור אותה כפי

האחרונים שבעשרים הסיפורים שנלקטו ל'ספר המעשים'. ואמנם רק בחלקם הקטן נתפרסמו הסיפורים בעיצומה של השואה אך השואה עצמה, חורבן יהדות אירופה נרדם אלף בשנים מלפני התרחשותה.⁴ עגנון התמיד לצין שלחמת העולם הראשונה היא פתחה של השניה⁵ לא רק בהיסטורייה היהודית, אך הללו היהודים היו הקרבנות העיקריות נשאי הכפרה. גם במקטע ההיסטורי שתי מלחמות העולם ומה שביניהם אין די. ההליכים ההיסטוריים ארוכי טווח הן בمزורה אירופת הzn בגרמניה הטrimו את השואה לרבות מסע הצלב החל מעתנו (1096) או פרשת ההשכלה בברלין ובלגיציה שהחלחלת ל"ספר המעשים" כמו ליצירות אחרות זוatz מבלי להקטין את חלקו האישי של היטלר ושל שלטונו. הזיקה העמוקה הפואטית, הפסיכולוגית והביוגרפיה קושרת את הסיפורים המסתויטים הללו לשיאי החורבן ונחשפת בהירות בשלב מאוחר ביצירת עגנון בסיפורים דמיוי 'ספר המעשים' שנכתבו ובחלקם התפרסמו סמוך לקום המדינה ולאחריה עד לאחרית ימיו של עגנון ומתוך כך נקראים סיפורים 'ספר המעשים' בחלקם מתוך פענוח חזר.

לכארה, אין כל קשר בין חמשת הסיפורים האינדיידואליים הראשונים של 'ספר המעשים' ולאלו שננספו עד 1938 לנושאים ההיסטוריים והלאומיים אבל בדיעבד כמו בספר "פי שניים" [1938] שהמשכו הישיר הוא "טלית אחרית" [1951] מתרוגמים חלק ניכר מסיטוי 'ספר המעשים' לתרחישים הקטסטרופליים הלאומיים ולשורשם עד לקום המדינה ולאחר מכן.

לדוגמה, מערכת הזיקות המסעפעת שבין הספר הראשון 'האוטובוס האחרון' [1932] לסיפור האחרון 'הכתב' [1951]⁶ כאשר דמיות, סיטואציות ומוטיבים עוברים מסיפור לסיפור. סיפורים או לחלקיהם יש פעמים רבות אופי של גרסאות או וריאציות.

בין שתי מלחמות העולם פקדו את חי עגנון זעוזים רבים⁷: נישואיו המאוחרים עם אסתר לבית מרכס, יהודיה גרמניה ממשפחחה אמידה. לידה

шибינה הגואה שבאה לבשר בבית הכנסת על פטירת האדונית מאטיל שהיא של הילדה, נכדת הסבא שהגואה הכהפנית, בעלת שני הטרף דמיות האדונית הלני בספר "האדונית והרוכל" מראה על הסוס וזוatz מתחוך כוננות טובות לפיו מושגיה היא 'להבריא' את הנכדה הבלונדינית של הקברן הסבא.

⁴ טשאתקיס [עגנון] 'פולין' [קובץ אגדות היסטוריוגרפיות שהחל להתפרסם ב-1906 בספר 'אור תורה' עד לקובץ המופיע [1925] כאשר הספר 'מצולות' [1916] מהווה פרוטוטיפ להשמדת היהודים במרחב המזורה האירופי.

⁵ עיר ומלאה – החזונים (1970) עמוד 122: קודם שבאה המלחמה הראשונה שהיא תחילתה של המלחמה השנייה שהביאה פורענות על העולם ובראש כל העולם עליינו.

⁶ זהו תאריך הפרסום הראשון, נזכר מתחוך הספר שהוא נכתב בתקופת המנדט אבל נוכחות הפליטים מגרמניה וחוויות בין שתי מלחמות עולם הן מסדו. דן לאור מצין שהספר נכתב ב-1941 ורק פורסם ב-1951.

⁷ על כך יש לקרוא בהרחבה דן לאור חי עגנון, שוקן 1998, 167-364.

ולקם
ורבן
צ'יין
זריה
. גם
יכים
זואה
יציה
; את
וגיית
שפט
בתבו
גנון
וונים
מים
אלית
שים
ובוס
ציות
בות
וואיו
לידת
נכדת
רוכל"
דינית
. א/or
שמדת
ה של
לייטים
1 וرك

שני ילדיו. לירתו שנשraphה בבאדר הומבורג בגרמניה ב-1924⁸ יחד עם כתבי היד והספרייה ובהם לפי עדותו רומן שכח "בצורך החיים" בן אלף עמודים. עגנון חפס את האירוע כעונש על שהתחכם בעלייתו לאرض. השיבה הביתה לבדו ולאחר מכן בהצטרכות אשתו אשתלין וילדיו הרכים אליו הייתה קרוכה במסברים רבים. ב-1929 פרצו פרעות תרפ"ט בשעה שעגנון גר בדירה שכורה בתלפיות ושוב נפאה ספרייתה וזאת לאחר שביתו בירושלים נפגע ברעידת אדמה בירושלים ב-1927. באירועה במוזחה ובגרמניה גברו רדיפות היהודים. ב-1930 עגנון מבקר בעיר בוטשאטש וורואה את ההתקפות והחרבן הנמשך מאז מלחמת העולם הראשונה. ביקור זה עופד ל"ידמן אורח נתה ללון" שיצא לאור ערב השואה [1938-1939] כאשר ימי המאורעות של תרצ"ו-תרצ"ח [1936-1938] מביעבים ברקע הרומן. עגנון מצליה לאחר הגיעו עצומה ועיבובים קשים לפרסם את 'כל סיפוריו' באربעה כרכים כשהוא ומשפחתו החשופים לדרישות המשפחה וידידים קרוביים ורוחקים להציג להם סרטיפיקטים ולהעלותם ארצה. המוטיבים הקפקיים של ההתנהלות הביוווקרטית עלולים בסיפורים כמו 'התודעה' [1932], 'התזמורות' [1947] ועוד סיפורים כמו 'על הארץ ישראלי'. במקביל עגנון בונה את ביתו בתלפיות ונכנס לדור בו ב-1931 תוך כדי משברים חזורים ונשנים עם אשתו. כל הפרשיות הללו נדחות ופורצת בצדניהם המיוחדים ל'ספר המעשים'. באותן השנים היה עגנון נתון בשיא יצירתו כולל כתיבת כל הרומנים הגדולים שלו והתקנת הילוקוטים 'אתם ראיתם' ו'ימים נוראים'.

מתוך 'ספר המעשים' נציין בראשונה את הסיפור 'לבית אבא' שעגנון הציבו בדיעד בראש הקובץ ספר המעשים, שהתרפרס בכתב העת 'גזית' כרך ד', חוב ג-ד, סיוון תמוז תש"א, עמ' 1 כתשע שנים לאחר שעגנון פרסם לראשונה את מחזור סיפורו 'ספר המעשים' בעיתון דבר 1932 [ז' באיר, תרצ"ב [13.5.1932] מאז הסיפור קנה את מקומו הראשון⁹ בכל מהדורות סיפורו 'ספר המעשים' החל מהכרך השמנני של 'כל סיפוריו' תש"ב [1941]

⁸ הפרשہ זו נזכרת במקור הספר "פתח שלמה" ספר המעשים 1932. הספר הזה זכה לפענו הסנסציוני ביותר על ידי ברוך קורצוויל, מסות, הוצאת שוקן 1972. הפענו חולל מפנה בכל ביקורת עגנון.

⁹ ראה ארנולד בנד, דן לאודר. זיהו שמיר בספרה בדרך לבית אבא 2013, מעלה טענה כאילו הספר הוא "מלך הדש". היינו שעצם הצבת הספרו בראש הסדרה היא כדי לכלוד את הקורא התמים. בבית אבא הוא מהותי שבטיורי ספר המעשים שעיקרם קשרו בחרדות מות והשיבה לבית אבא היא פתרון הפרודוכסלי. השיבה קרוכה במותה.

כשרשימת הספרים כוללת שלושה עשר סיורים¹⁰ ושמר על מקומו גם במהדורות 1951 כ"ספר המעשים" תפח לעשרים סיורים.

דן לאור במאמרו המכונן 'האם כתוב עגנון על השואה'¹¹ מעלה את הסברה המהוסת שהסיפור "לבית אבא" קשור לשואה ומכל מקום לתקופה שבאה נכתבה. לכואורה אין בספר כל אזכור או רמז לכך. אף על פי כן מתרבר מתוך סיורים מאוחרים יותר שאכן החרדות האינדיידואליות, חרדות המוות, החלומות הסיטוטיים ברובם, הביווגרפיה ודרכי ההצפנה הסוריאליסטיים המיחדים בדHIGHISTOTIM הספר המעשים מתגלים ברובם בדיעד כבעל זיקה לשואה כביטוי שיא של כל הzuועות ובפרט הדחף להגיע לבית אבא שכבר עבר מן העולם. ההגעה עשויה להיות חוויה מתקנת כוללת. בעיקר מוכיחה זאת הסיפור המאוחר יומן אחד' שנכתב כנראה בשנות השישים והמתאר את שבת המספר לעירו כדוגמת 'אורח נתה ללוז' וכיישולנה של השיבה. מוכח כי החזרה לבית אבא ولو בדמותו היא שאיפה למוצא ולתיקון ולהתגברות על השואה וזעזעת החיים. מה שהיא 'מוטיב השיבה המאוחרת' לפניה השואה עוד בתקופת יפו [1908-1912] בצעירותו של עגנון כמו ב'זהה העקוב למשור' זוכה לגיל חדש ולעיבוד חזן בתקופת השואה והן לאחריה בתקופת המדינה. משמעות השיבה לבית אבא היא גם במסגרת מסעות הנשמה וגעגועיה אל בית אביה, ממד שיש בו אמונה גם איזורי של מות, אך גם יסוד של שיבה לילדות המקדמת. געגועים אמיתיים לאב הביווגרפי ולאב שבשים לקב"ה, למקור מחצבתה של הנשמה ולבית המקדש בירושלים כמו בספר "לפנים מן החומה" ובספריו ספר המעשים "הבית" ו"דירה לדירה".

אם כן *כיסוי פנים למה?* אילו גילה פניו¹² הייתה שמחה גדולה בעולם,¹³ באותה השמחה ששמחתי אני בשעה שהייחדתי במhaboim עם אבא¹⁴, שני והוא בקשנו זה את זה, ולבסוף גליתי פני ונמצינו זה זהה.

"טלית אחרת", [1951] ספר המעשים, סמוך ונראת, 202

¹⁰ בבית אבא, אל הרופא, האבטובוס האחרון, התעוודה, הנרות, יידיות, על התורה, פי שניים, פת שלמה, האבות והבני, הבית, מדירה לדירה, השיר אשר הווער.

¹¹ ד' לאור, הבטים חדשים 1995, 68-69.

¹² לא רק החזן בספר המכסה פניו ולא רק האבא אלא השם בכבוזו ובעצמו. הסיטואציה היא משחקית כמו חינוך ואביו.

¹³ התגלות מטאфизית. פריצת פהארומית. השמים נקיעים, נשמע קול קריעה והלבנה בוקעת ומאירה על בית אבא – חכלית הגעוגעים כמו בספר "לבית אבא" ובסיורים אחרים.

¹⁴ משחקי מhaboim דאו גם "לפנים מן החומה" ספר המעשים; "תהילה", עד הנה 198, שירה, 112; "לפנים מן החומה" 20; קורות בתינו 116; 207.

מו גם
לה את
תקופה
אתברר
חרdotot
הצפנה
דייעבד
לבית
זוללת.
שים
ה של
תיקון
וחורת'
וואיה
ה והן
אסגרת
ז' של
אלב
מקדש
הבית"
¹³
¹⁴
ולם,
אבא,

202

'לבית אבא' הוא הסיפור הראשון במחזור ולא בכדי. הן מפתח החשיבות שיחסו המספר הן מבחינה אוטוביוגרפית – קרונולוגית מדומה, המספרת את סיפור האב ופרטתו כמו בסיפור "אל הרופא" וכנראה הופכת אותו בדיעבד לנקודת המוצא של מחזור הסיפורים עם התמימות נושא החורבן הגובר המעורר את הזיקה לרוקנסטרוקציה הנואשת של בוטשאטש דחף שעלה הן באורח נתה ללון 1939 הן לאחר השואה בכללו "עיר ומלואה".

'לבית אבא' המתרכש בעבר חג הפסח ניתן להשוואה, בין השאר, לכל אזכור החגים בספר המעשים בהקשר לתפקיד הזמן בספר המעשים¹⁵ ובעיקר לאחד הסיפורים הבולטים, הגודלים ו"הנורמליים" יחסית שבכל הקובץ שעיליתו ברורה כמו הסיפור "פי שניים" או מהוסר יומן" [1938] העוסק בחחמצת يوم הכליפות. עגנון משווה את החוויה השילילת של אותו יום הכליפורים בשכונות תלפיות והניסיון הכושל לתיקונו לעומת يوم הכליפורים בוטשאטש בבית אביו או בעיר ירושלים עצמה לימי הכליפורים בערי גרמניה ובפולין. מצב דומה של התרחשויות בעבר חג הפסח עולה בסיפור "לבית אבא". החדר שבו גר עגנון פרוץ וזרים מגעים אליו ללא הזמנה, הם ה"סידדים" שנשלחו ערב חג הפסח כדי להתקין ולסייע את החדר ובמיוחד האלגורி להתקין את המספר אל מותו, לטהר את חדרו. המספר מנצל את זמן הסיום שבו עבדתו מופסקת בעל כורחו כדי לבקר בבית אביו. ובmillionן האלגורי, הנשמה נסעת אל בית אביה. כך במפ过错 בסיפור "לפנים מן החומה"¹⁶ וב"הdom וcisא".¹⁷ וביצירות נוספות כמו "לאחר הסעודה" באותו ספר. רגשות התסכול של החמצת החיים מתגשים בסיטואציה הדמוניית והמשלית המתרכשת בעבר פסח, זמן של הכננות והיטהרות לקרה הפסח, כאשר למספר נשלחים סידדים שיוצרים הפרעה בעצם פליישטם לחדרו של המספר המגלח שחדרו רועע משער ומגלה שגנו פרוץ. הסידדים, כנראה, מהווים שלוחים – מלאכים – אנשי חברא קדישא – המרחיצים והמטהרים.

במיشور הקדמוני הדמוני של העלילה המספר נושא מירשלים לבוטשאטש ברכבת: "עליתי לבית הנטיבות". בחוי עגנון אכן היו נסיבות לבית אביו בעבר פסח כמו זו הנזכרת ב"חיי עגנון"¹⁸ כאשר עגנון הצער חוזר

ים, פת'

יה היא

ומאייה

, 112 ;

¹⁵ ב' רוטנשטיין, הום בספר המעשים, ש"י לעגנון, תש"ח [1958].

¹⁶ לפנים מן החומה – לפנים מן החומה (1960) עמוד 48: עמדתי כאיש נדהם וכגבר אשר נשתה גבורתו. ידעתי להיכן נעלמה והיכן היא. אל בית אביה שבה ובבית אביה היא יושבת. ואולם לא נשאני לבי לבוא שם, כי לא נשא אotti אביה עקב אשוש הלאיתיה. ועתה אחר אשר עוזבה ושבה אל בית אביה לא יתני אביה לבוא אל הבית. ידעתי כי אם שבה לאה אל בית אביה שוכן לא תשוב אליו. בכל זאת עמדתי לפניו פתח הבית שכלי מי שראה אותו דימה בלבו כי הפקדתי לשומר את הבית. ואולם אוי ידעתי כי לא חפץ כי בעל הבית. רק מאשר אני שוה בעיניו להבטח כי אין לא יגרשני.

¹⁷ ראו הלל ויס קול הנשמה 1985, עמ' 33-39.

¹⁸ ראו סצנת הכביסה ב"אוטובוס האחרון".

בערב פסח מלובב לבית אביו לאחר שכתב העת "העת" נסגר. ופרנסתו פסקה.¹⁹ זאת מלבד הנסיעה המפורסמת לביקור בבודפשטאטש בשנת 1930.

הערות לדמות האב ביצירת עגנון כרקע לסיפור "לבית אבא".²⁰

מבוא לאלהים והשווה

השיבה לבית אבא היא תכלית יצירה עגנון.²¹ אמונם לכארה השיבה בלתי אפשרית כפי שקבע קורצוייל²² ולמעשה אף כמעט בלתי אפשרית כפי שמכיה סיום של הספר "לבית אבא", היוצא מחוץ בזמן ומקום ומגיע אל הנשגב מתוך היסודות. היסודות והסוטים בדרך לבית אבא הם תמהיל של אישיות המספר ועצם השאות הזמנית והמאימת בעולם זה מעצם סופייתה. "האני" הפשבדו – אוטוביוגרפי המעונה וכנגדו הסיום המAIR של הספר שהוא בוגדר איפיניה, התגלות. פואנטה בלתי צפואה, קפיצה מעל הזמן ומהמקום כמו בסיום הספר "לאחר הסעודה"²³ ודומו.

עלית הנאצים לשולטן וכל שקדם לה מאז מלחמת העולם בזורה אירופה ובגרמניה מישת הалиכים דה הומנימים שניכרו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. כל אלו משתוררים בפרשיות הביאוגרפיות הקשורות באישיותו הפרטית והמסובכת של עגנון והננסכת בפרשיות המשפחתיות שבחלקן הקטן ממציאות בספר המכתבים לאשתו "אוסטרליין קירתי".

¹⁹ ביב. דן לאור, חי עגנון, 1998 עמ' 38.

²⁰ לנושא דמות האב וشنונתה ביצירת עגנון מיצירות בני דורו ראו דב סדן, ארבעת הכריכי הראשונים ב' ניסן, תרצ"ב [1932] כונס למסה, עין וחקר, הקבה"מ 1959. שם הוא דן בשוני המהות בתפיסת דמות האב והסביר ביצירת עגנון לעומת שלושה דורות שקדמו לו ויחד עם זאת אין הוא תמים. "אך גם תבין שאין שיבת גמורה לתמימות למי שראה את הדברים ראייה כזאת". [27-26].

א.מ. הברמן – רביע שלום מרדכי הלוי טשאשקיים אביו של רביע שמואל יוסף עגנון, יעגנון שי, תש"ט עמ' 90-83.

משולם טוכנֶר, חווית הילדות ההרמנונית, פשר עגנון, מסדה 1968-תשכ"ח, עמ' 259: "בשורה אחת עם דמות האב, ואלי אף לעלה הימנה, ניצבת בספר האוטוביוגרפי גם דמות זקנו, אבי אימו של הנער במקור הדחפים המורשתים-הארמנוניים של הילדות, אמן, חוקר הוויותו של הסב על כל גילויה חושף כאחר את חקר מורשתו של הנaddr".

²¹ לא מבון של חזקה בתשובה. הינו קיומ מצוות שר מהן או עבירות ששקע בהן אלא במון הראשוני של חיפוי ואבחנות הברואת, האוחבת והותמת המנהילה משמעות למילה ולהיים. זאת ב嚷מה להגיא ל'תמיות שנייה', מונח שטבע ארנסט סיימון במסתו המפורסמת "האם עד יהודים אנחנו". נלקטה בספר בשם הניל, שם"ג, עמ' 155-168. אבל לא רק מתוך גישה או אמונה רומנטית או נאיבית אלא מתוך מצוקה קיומה.

²² על נושא הייצאה בשילובו עם נושא השיבה", מסות על עגנון, שוקן, 1962, עמ' 188-229; וכן שם "האפיקן במאבק עם הזמן בתקופה פגומה" עמ' 230-268; ועוד בכלל בכלל המסתור עד סוף הספר.

²³ לפנים מן החומה 257-268.

החושף התחכבות בין עגנון ואשותו בתקופה [1925-1931] הסמוכה לפרוץ הסיפורים הראשוניים של "ספר המעשים" ב-1932.

האיikon של האב העליון, האידיאה של האב ותחושת החטר-ההuder שלו ומילוייה בוקעים בסיפוריו הילדות האגדית שנטהבו באותו התקופה כמו הללו שנלקטו ל"באלה ביתי" ובחוויות המעובדות בספרים כמו "המטפתה", "ציפוריו", "סיפור נאה של סידור תפילה" [1931] ובחלקים מ"הדור וכסא" המציינים שיבת-האב לבתו מסעיו בירידים הן החיפוש אחוריו בזמן העדרו החל משיר הילדות הראשון שלו שמואל יוסף טשאטשקיס [עגנון] שיר בעל פה שהילד חיבר מליבו ולמעשה נפלט לו באקרה: "איפה אתה אבא אבא / ואנו כי אהבתיך אהבה רבה".²⁴ לכארה חרוזי בoser טהורם ולמעשה שיר מכונן. אין לדעת האם זהו שיר ספרותי מדומין או אמיתי אך עובדה היא שעגנון מתייחס בנאומיו המלוקטים ל"עצמם אל עצמי" שלוש פעמים בפרשיות שונות ובפרק של 30 שנה בין זכרון לזכרון. מתוך הרטוריקה הסובבת אותו, מפרש אתו ומסבירה את תפיקדו והטען המתלווה, נראה שהזוהה דיווח אמת שהופך למשל יסוד. השיר, בעיקר בנאות מ-1959 הופך לניצוץ שמחולל את יצירת עגנון וגם תוחם אותה לטוב ולмотב.

תחושת העדר האב, הבגידה באב, חוות נטישתו בוקעת מן הילדות אל הזקנה עוד לפניו פטירת האב 1913 כשללויתו אייחר הסופר להגיע ביום אחד. נציג גם את חולשת האב בספר "בארה של מרימים" 1909 והעדפת האם.²⁵ אב, שעגנון חומק ממנו ומתוכחתו הרפה ומסביבתו הפוביינצילית אל ארץ ישראל ומתמלא רגשי אשמה וחרטה כמו ב"תmol שלשות" 1946 המוכoon בהארה לאחר כלפי תקופה יפו ועליתו הראשונה של עגנון-קומר ארצת ב-1902-1912.

אך קדם לו בהרבה הספר הסאטירי "בנערינו ובזקנינו" 1920 כאשר האב והסב [זקני] בספריו 'ספר המעשים' וביצירת עגנון בכללה] מייצגים את מסורת ישראל סבא, כל אחד כפי גילו ודרכו וסמכותו ואילו המספר המתהולל הוא נער בן 18. הספר מבטא את הדחף כל הדעת של המספר להשתחרר במליחת מה מן הפיקוח האביה תוך הבעת חוסר אימון ברלבנטיות האב לחת מענה להווית בוטשאש המחליפה את פניה. כל זאת מהול עדין גם בתלות ובאהבה ובעיקר בחמלה לאב ולא במרדנות עיקשת כאשר הסמכות החזקה נמצאת אצל הסב אבי האם, רבי יהודה פראר.

²⁴ ראה דן לאור, חי עגנון עמ' 23 והע' 15-16; השיר אכן מופיע בשני נאומים שונים שכוננו ל"עצמם אל עצמי". האחד בעמוד 26 שהוא משנת 1938 כשהציגו לעגנון חמישים שנה והשני משנת 1959 בעמ' 56 בדברים שאמר עגנון לרוגל קבלת מעמד 'פרופסור כבוד' באוניברסיטה בר אילן.

²⁵ ראה מאמרי, הטקסט המוער, על "בארה של מרימים" [הדמיון ל"בדמי ימיה"] "ידע-עם" תשנ"א-23-7.

הшибה
ית כפי
אייע אל
ויל של
פירותה.
הסיפור
בזמן

בمزורה
אלחמת
נשורות
בחתיות
קיירטי"

ראשונים
המהותי
אין הוא
גענון שי,
ורה אהת
אימרו של
ב על כל

א' בМОבן
ים. זאת
ר' יהודים
ר' אמונה
ר' אמונה
עד סוף
229;

היחס לאב הילך ומתחבר שנים לאחר מות האב כמו במסע לבוטשאטה "עיר קברות אבותי"²⁶ ב-1930²⁷ שהפך לroman "אורח נתה ללון" ב-1939. עגנון יוצר ובורא עולם "אדיפלי" קלוש מאד ביצירותיו הראשונות ובעיקר הוא מבטא ביצירתו עולם "אנטי אדיפלי"²⁸ חזק מאד המחלחל גם לתוכו "לבית אבא". ובנותף נפתחה הרובד האליגורי המאריך את סמכותו החלשה כביבול של הקב"ה הקשור בחורבן בית ישראל בין שתי מלחמות העולם; התפוררות העירה, הפוגומים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, וההגירה ועלית מדרגה חמומה בהרבה ברמת האלים המתחוללת ערבית השואה עם עלית הנאצים לשיטון. המאורעות הללו שואבים את "לבית אבא", כפי שכבר הראה דן לאודר, צורה נוספת ומקדמת של התמודדות עם נושא השואה. לאודר מצין שהסיפור "לבית אבא" נכתב כנראה ב-1938 וזאת על פי הכתבות עם גבריאל טלפיר עורך גזית' שבו נחפרס המספר ב-1941. בתקופה שבה נכתב נdfs' אורה נתה ללון' בהמשכים בעיתון הארץ [1938] וכרומן שלם ב-1939 כאשר סיופיע ספר המעשים' הסמכים כرونולוגית הם סיפניי יום היכיפורים וראש השנה תוך כדי כתיבת הילקוט "ימים נוראים" בסיפורים הללו עולה באופן ברור פרשת יהודי גרמניה ורדיפותיהם. הכוונה ל"פי שניים" [1938] המתרחש בירושלים ו"בדרך" [1944] המתרחש באשכנז העתיקה בגרמניה. כך 'בין הבית לחצר' [1943] שנקרה מאוחר יותר עם כניסה להו
והו
אך
שין
עוץ
שע
אבי
שפ
מפני
והו
וח' שוו
שוו
עוץ
שבו
ודנו
(2)
עש
—
29
כ
130
131

היחס לאב הילך ומתחבר שנים לאחר מות האב כמו במסע לבוטשאטה "עיר קברות אבותי"²⁶ ב-1930²⁷ שהפך לroman "אורח נתה ללון" ב-1939. עגנון יוצר ובורא עולם "אדיפלי" קלוש מאד ביצירותיו הראשונות ובעיקר הוא מבטא ביצירתו עולם "אנטי אדיפלי"²⁸ חזק מאד המחלחל גם לתוכו "לבית אבא". ובנותף נפתחה הרובד האליגורי המאריך את סמכותו החלשה כביבול של הקב"ה הקשור בחורבן בית ישראל בין שתי מלחמות העולם; התפוררות העירה, הפוגומים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, וההגירה ועלית מדרגה חמומה בהרבה ברמת האלים המתחוללת ערבית השואה עם עלית הנאצים לשיטון. המאורעות הללו שואבים את "לבית אבא", כפי שכבר הראה דן לאודר, צורה נוספת ומקדמת של התמודדות עם נושא השואה. לאודר מצין שהסיפור "לבית אבא" נכתב כנראה ב-1938 וזאת על פי הכתבות עם גבריאל טלפיר עורך גזית' שבו נחפרס המספר ב-1941. בתקופה שבה נכתב נdfs' אורה נתה ללון' בהמשכים בעיתון הארץ [1938] וכרומן שלם ב-1939 כאשר סיופיע ספר המעשים' הסמכים כرونולוגית הם סיפניי יום היכיפורים וראש השנה תוך כדי כתיבת הילקוט "ימים נוראים" בסיפורים הללו עולה באופן ברור פרשת יהודי גרמניה ורדיפותיהם. הכוונה ל"פי שניים" [1938] המתרחש בירושלים ו"בדרך" [1944] המתרחש באשכנז העתיקה בגרמניה. וכך 'בין הבית לחצר' [1943] שנקרה מאוחר יותר עם כניסה

1. אורה נתה ללון (1938 ; 1939 ; 1950 ; 1953) עמוד 79. פרק ששה עשר / בית קברות אבותי.

2. לפנים מן החומה – CISCOI DEM (1960) עמוד 53. נזכרתי באדם אחד שעשיית עמו בעיר קברות אבותי בין שתי מלחמות קודם שהגיעו הנאצים לשולט באדם, שאף הוא בעל גאל תותבת היה. נזכרתי בו היהkehilla היה מלה מלה אובי קברות אבותי והוא היה מלה בעקבו והוא היה מסביר פנים לכל פגעי הזמן שלא שינו את רוחו לרעה.

3. תכרייך של סייפורים – יום אחד עמוד 22. שהחבירו האוביים את ביתם בפרעות של שנת תרפ"ט לקחתי את מקלי ואת תרמילי וירדתי לגוללה. לאחר שהקפת מוקומות הרובה הגעתו לעיר קברות אבותי.

4. תכרייך של סייפורים – יום אחד עמוד 24. אמרתי אני בלבד, באתי לעיר קברות אבותי והנה הראני האלקים חיימ חדשים. אמרתי לאבותיהם של הבנים, ברכת אלקים על בניכם, היום אתם קובלם עליהם ועל מעשיהם, למחר עתידים אתם לשמה בהם ובמעשיהם. ועוד אמרתי להם מעין מה שאמר יוסף לאחיו במצרים, ועתה אל תעצבו.

²⁷ דן לאודר, "מסע ושברו" היבטים חדשים, [1995] עמ' 154-174.

28 אנטיאדיפוס לא במבנה של דלאז' וגואטרி בהקשר הקפיטליסטי כשלילת שליטון התשוקה לרכשות אינסופית אלא בדמיון לזכאן הרואה בלימוד השפה החום של מורות האב שעגנון רוזה בה מקור כוח ומשיכה. עגנון או הילד שמואל יוסף רואה באב סוג של מינקת רוחנית כמו טוקרטוס ולכון המערכת המינית-רוחנית המטאפורית שלו, המערכת הפסיכו-רוחנית שונה מרוב בני דורו ומעמידה את התרבות היהודית על חזקתה החיבורית בנושא סמכות האב, "זשינתם לבניך" והתנאי הקודם לכך: "זהו הדברים האלה אותן על לבך". עגנון הביאוגרפי אכן מצליח להרחיק את בנו חמדת במידה רבה כשהוא הופך לטרחה נייח.

אשאטש
1.
אשונות
לחיל גם
סמכותו
אלחמות
אשונה,
לט ערבית
בלביה
דודות עם
19.
ב-1941.
[1938]
גיתם המ
נוראים"
הכוונה
באשכנז
ס כניסה
בותי.
יר קברות
תבתה היה.
ויה מסביר
נת תרפ"ט
יר קברות
הנה הרני
וס קובלנים
1 מעין מה

היום' [1951]²⁹ ואשר לא שובץ בתוך סיפור 'ספר המעשים' כנראה מלחמת נישגבוטו, הפתתיות החגיגית שבנו, ההתרגשות האדריכלית המלאה את הגשמה העצמית הבוקעת מקיים המספר המודדים לצד רובד חרdotות המומות הפרטיות המתערבבות בחוויות המיסטיות – הקובלות האליגוריות והסמלניות [דמותות החלומות והחוויות היוניגיאניות המאפיינות את כל

סיפור ספר המעשים] משטור לעומק רובד החורבן הקהילתי והלאומי.

ב"לבית אבא" קול המספר המתודה הפרטיה הוא העיקרי, ההתכונות פנימה, הוידי, החודה, הפלצות. מעקב קפדי אלגוריא תהליכי נפש מסוימים בהם קובעת הסיטואציה המרכזיפטלית [של החדרה פנימה, הוידי המסומל בתמונה] ולא המרכזיפטלית, העלילה הרקומה בטקסט. הביבשה והדחיסה הפנימית של הריאליה היא מכלוד טראגי חסר מוצא שפתIRON ההארה שבסוף הוא גם סוג של 'דאיס אקס מכינה' או פריצה מתוך הלחץ וגם עצם היותו חיזון סוריאליסטי ולא מציאות שמוצגת כריאליה.

הוכחה חותכת למגמת ומשמעתו של הסיפור "לבית אבא" כסיפור הכרוך עמוקות בחורבן ובשואה נמצאת בסיפור המאוחר 'יום אחד'³⁰ שננדפס במסגרת מחזור סיפורים תחת אותה כותרת וכונס לכרך 'תקרים של סיפורים'. 'יום אחד' נכתב כנראה בשנות ה-60 [Nostalgia, 491 Band]³¹ מאשור כי החזרה לעיר מולדתו היא ניסיון לחזרה משקמת ובפרט ההגעה לבית אבא וההבטה באב הנוכח כמת המזהירו מפני הפורענות המשמשת ובהא. "עכשו אקער ולא אראי". חזלי לביי אצל אבי. אבי ישב על הגוזטרה הקטנה שייצאת לדוחב הצד שעובדים ושבים מועטים שם. עצב היה אבי נדך שהיה עצב בחיו בזמן שלא היה מרווח ממן. [צ"ל: ממן] וכי הדגיש אבא כל שעשיתי? ואם הריגש, כלום לא ידיהם על בנו שחזר אצלו? לא שאלתי את אבי ולא שאלני אבי דבר. ידו קמוצה היהת כאגרוף והיתה מונחת על פיו בין שפמו ולזקנו. השער הבלונדי החום לא ננדך כל שהוא. לא כלבי אני שהיה מפלכם לצתאת".

הסיפור הוא סיפור החיים של זיכרון כתפיסה שונה של מושג הזיכרון וחיוויו שהוא בקייה וחריתה מחוון לזמן כמו בסיפור זמן וזכרון בתר – שוואתיים הנמצאים "בחנותו של מר לובלין" וב"הסימן" ו"בעיר ומלואה" ודומיהם כמו ב"קורות בתינו. האש והעצים – עם עצמי, בסיפור "הסימן" (1962) עמוד 303:

"לא חישתי שום מקום קדוש שבurai ולא שום אדם. לא בכה חזוכל עשתי זאת, בכה בתני נסיות ובתי מדרישות עשית זאת, שכין שבתי נסיות

²⁹ "עד הנה", 177-171. הרצתה של אורנה לויין בכנס הבינלאומי ה-16 באוגוסט 2013 על סמך כתוב היד של הסיפור. הראתה ש"הספר שכתבתי אני לנשמה עילוי הימים" הוא "ימים נוראים".

³⁰ תזכיר של סיפורים 7-40.

³¹ בראשימה הביבליוגרפית, מפנה ל回忆ן של סיפורים, "מאזינים ינואר", 1960, 83-88.

סיפ

היה

[17]

שיח

ולס

סקי

והה

הטו

עצם

קשה

מחכ

פגיש

לאב

דבר

כך ו

מחח

על,

45]

הו

מי

יה

עו

שי

הא

לו

לו

ווי

שׁ

מו

עו

ה

פּו

שׁ

ובתי מדשאות עומדים לפני באים כל באיהם ו עומדים לפני. הוא שעמד להם לאנשי עיר לחיות חיים בימות כביהיהם".

"צערו של אבי הlk ובמקומו שעשה חייה שאין בכך שום דבר ואמירה להביע. לסוף הסיע עניין מן הישן וחוזר למקוםו לגוזטרה וחוזר וישב אגרופנו על פיו בין השפם ולזקן.

ביקשתי לדעת פשרו של דבר. ולא היה לי לב להפסיק את אבא בדיון זה. נטלה את עיני ושאלתי בהן את אבי. ואבי שאין כמותו ששומע קול עני בנו שמע והקשיב וידע והכיר מה אני מבקש לשאול. סילק את אגרופנו מפיו ואמר לי ודאי שמעת מה פודענות מתרגשת לבוא. נענהתי לו בעני ואמרתי שמעתי. חזר אבי ואמר לי ואפשר ששמעת טובים שבישראל שומרים על העיד. נענהתי לו בעני ואמרתי שמעתי. חזר אבי ואמר לי הותנה בינוינו של כל אחד ואחד מגני ישראל רשאי ליכנס לכל בית שידצה ולהשתתחה על כל מה שימצא ואין שואלים אותו דבר, ואין מביטים בו, שם יכפו אותו השלטונות יכולים אנו לומר לא ראיינו, ואם ישבעו אותנו יכולים אנו להשבע. מתוך דבריו של אבא למדתי מה טעם לא הביטה כי הנערה ומה טעם שנכנסתי לביתה יצאה היא מביתה. דבר אחד בלבד לא הבינה למה לא ניתנה בינה בלבו שעה אחת קודם ולא הייתה מחייבת בסודים קשים ודרעים. מכל מקום מודה אני למיטיב לטובי ולראעים שחס עלי בסוף ונילה לי על ידי אבֵי מה שגילה ונפטרה הנפש העולה מיסודה.

יום אחד, תכريع של סיפורים 161-162.

האב האמת, המוטrah מהעולם הבא מגולם בתחום סיטואציה שבה הוא מזוהיל את בנו ואת כל היהודים מפני הפודענות. הסיטואציה היא חערובת של ימי ההגנה והמאורעות בארץ ישראל וההגנה העצמית בזודה אידופה המועתקים לפרשת השואה. שילוב הסצנה על האב בא לאחר בשורתה של הצפדרע על המפלצת שהיא שילוב של חיית קודש והלינדוורם.³²

32

דרקון סקנדינבי וגרמני		<p>אליה הם דרקונים דמווי נשע בעלי שני גלילים או ללא גלילים כלל. באגדות הגדיות והנורדיות, או הדרקון פפני הלינדוורם הנראה כמו הדרקון נויברגן.</p>
-----------------------------	--	---

פתחי דברים – פתחי דברים (שנות החמשים) עמוד 114.

מד לדם
ס דיבול
וזל וישב
ג בלבול
כול עיני
פוי מפיו
ואמרתי
חלים על
יננו שלל
ו על כל
נו אונתנו
השבע.
מה טעם
למה לא
ז וודעים.
יעל ידי

ובה הוא
ובכת של
איילופה
זהה של

רימון
נדינבי

סיפורים דמיי ספר המעשים שלאחר השואה³³

הסיפור החשוב במיויחד והבולט בנושא המחדש בעמקותו הוא 'הילפרין, אחיו של מר הילפרין': להלן, 'הילפרין'. נדפס מעזבונו בכתב יד [1971].

עגנון טוען ב'הילפרין' העקרון הפגיעות בזיכרון. [חיווי הזועה, שיזורה, עיבודה, תיפקודה הפוטי ועיצובה והמודעות החלקית לה ולסיבותיה וلتוצאותיה] קשה מן האירוע עצמו. זו טענה פואטו – מרכזיית קשה לקבל בפשטות את תקופתה. הניסיון להבנת תהליכי העיבוד וההמצאה משתקפת בפגיעה בזיכרון בעיותו ובניתו בעצם הסיפור. הטרואמה ועיצובה והמסקנות על הפגיעה וממנה הבאות בתוך היצירה עצמה הוא שיעסיק אותו.

נחלבטמי בדעתי אם להמתין לאבטובוס או אם לחזור לביתי ברגל. קשה היה לילך ברגל, מלחמת עייפות שהיתה بي, קשה מזה לעמוד ולהמתין, מהמת זכר מעשה הלילה. איני יודע אם היה קשה יותר, אם בשעת פגיעתם של הדברים אם בשעה שבא זכרם לפני. מרוב עייפות ומרוב צפיה לאבטובוס דחתי כל מחשבה גדולה או קטנה ונתחי כל דעתך על שלושה דברים שהם אחד, אמיתי וכו'. בשעת פגיעתם של הדברים לא היו רעים כל כל כפיגיעיהם בזוכרן. מרוב עייפות ומרוב צפיה לאבטובוס דחתי את כל מחשבותי חזץ מזה, אמיתי יבוא האבטובוס ואימתי אחזר לביתי ואשתתח על מטהי ואסיד מלבי זכר מעשה הלילה. [פתחי דברים, 172].

הפסקה זו באה בעקבות "זכר מעשה הלילה" המתואר בספר 'הפרק' [1945] שבספר המעשים' והמשכו ב'הילפרין' שהוא התופעה הבולטת

הרבה לא נשתיירו מהם, מי שלא מת בידי שמים מעתיו של היטלר. עכשו שכנים הגויים מרכרים בbatisים ומתחסים בבגדים שלהם לאחר שטיהרו את גופם בסבון שעשאוו משומן של יהודים.

וזוא זוק את הציגתה מפיו והתחיל מטיל ארוכות וקצרות כשהוא מדבר עם עצמו בנחת כמו שמתקשה בדבר שצורך היה להבינו. אמר עזרא, ככל מה היה עולה על דעתך שמסוגלים הם אוטם הגויים למשעים שכgon אלו? רק הליינדרום הגרמני בעל שבעה ראשיים ושבעה פיות מסוגל היה להמציא עינויים קשים ואכזרים שכallow שעינו בהם את ישראל. ולא עליהם אני כועס, הם עשו מה שביקש להם, אבל אני חמה על אותה האינטיליננציא אחר כל מה שעשה עם לעמנו היאך אפשר להם להתקיים ולהיות. אני תמי חמה על החכמים ועל המשוררים שביהם. חכמים ומשוררים חכמתם ושירותם מעבירות אותם על דעתם ועל דעת מרת היושר שהאדם השכל קנה לו בחמשת אלפיים שנה של תרבות. וביותר המשוררים, שהאינטיליננטים של ימי בראשית שלשללים בהם יותר מבשאר כל אדם נותנים להם לפיט מעשים שנאים היו לפנים בעולם קודם שפסקה זהמתו של עולם. ארחות הרבה ראיתי ועמים הרבה הכרתי. חס לי לומר עם זה טוב ועם זה רע. ככל אחד טוביים ורעים,

³³ הספרים סמור ונראה, עד הנה, קורות בתינו, עיר ומלאה וכן הקבצים שייצאו לאחר פטירת המחברفتحי דברים וחכרייך של סיפורים ולפניהם מן החומה, מכילים סיפורים שנכתבו בעיקרם שלשינות ה-40 ועד ה-60 ורובם כולם בעלי זיקה לשואה.

והברורה ביותר בזיקה לשואה, הראיה הכלולה שלה וחשבון הנפש. עגנון חזר על הביטוי 'זכר למשה הלילה' שלוש פעמים בז' אחר זו. הסיפור מסתים בפיסקה: "דברים קשים ודרושים באו עליו אלא שקשה להבין היאך עמד בכולם ויצא מהם חי. לאחר שפורענות גדולה באה לעולם והרגה רבים וטובים ואותם שנשחיתרו בחיים רובם הינם תלויים להם מנגד מעביד אני את צרות היחיד מפני צרות הרבים. לשון אחר משקע אני לבני את צרות היחיד עם צרות הרבים". [1947]

על אמנות השיקוע וזאת אנו מבקשים להתעכבות.

מציג מתוך 'המהדורה המדעית' [סיפורים שפרקנו והרכבנו] רק את פתיחת הסיפור 'הפרק', שנטפסם לראשונה בשנת 28.3.1945 סמן ונראה ספר המעשים, עמ' 191.

הפרק

אותו לילה³⁴ נזדמנתי עם מר היילפרין לבית הקהווה, שאנו באים לשם ביוםים שאין בהם חפץ³⁵. מר היילפרין³⁶ בן גדולים³⁷ מגוע ישישים³⁸ מן המשפחות המיותסות בישראל³⁹, שעמדו לנו בגלותנו הארץנה ונתנו לנו

³⁴ לילה מסורים ההופך ללילה משפט המשפט בפני בית של מעלה, לילה שנחרת בזיכרון בזועמתו. ראו גם "ליל מה הילילות", עד הנה, 1951, כל סיפורו, והשווה לביטוי "זכר למשה הלילה" בסיפור "מר היילפרין אחיו של מר היילפרין" החוזר על עצמו ומתייחס לאירועי סיפור 'הפרק'. כמו לילה של גלות.シア החושך ואור מתחה שאין הנצולים, שארית הפליטהمامינים בו.

³⁵ מי הזקנה, אבל כאן חלק מתחות השפה. ראו קהילת פרק יב.
(א) זכר את בוראיך פימי בחומרך עד אשר לא יבוא ימי קרעעה ותגיעו שנים אשר אמר אין לי בכם חפץ: כאן הימים הללו מעבר למשור הפרט, מיצגים את ההוויה הכללית לאחר החובבן. אבדן דרך.

³⁶ מר היילפרין על אף כל השבחים הוא דמות שנויות במחולקת, חזיה. אין תלמיד חכם, אלא משכילים ועשיר ויש בו כריזמה של פרנס. בעל זיקה לקבוצת המצליחים בספר המעשים כמו גודליה קלין בטיפורי "המכחוב".

³⁷ בן גדולים הינו תולה זכותו באבותיו ולא בו מכל מקום במקבילות. רוב ענני היותו נזכרים לחיבור וכן הביטוי הכלול בתוכו בקרורת. פתיחי דברים – מר היילפרין אחיו של מר היילפרין עמוד 174 ומצאתה שם את מר היילפרין ושבתי עמו וערבה לי ישיבתי עם אותו רענן בן גדולים שמוסיף על ידי עצמו גדולה על גודלם. מספר מלא מתייחס ואירוניה כלפי החזי השני. ראה: "ليل מה הילילות" מר האלבפרי בעל המעל הקצר. המשיכל המיציג את ההשכלה והמשכילים. מוכר ספרים המאהה בחנותו את כל המשכילים שאין רואים הצפי להם ומביטים במבט אופטימי כלפי העתיד.

³⁸ אלו ואלו – סיורים (1925) עמוד 203: והאלוף יכח את ספר יחש בית אבותיו וקרא בו את שמו ואת שם אבותיו ולא יהפוך את הדף, כי חלק הוא. נוצר אחרון מגוע ישישים הלבין עמודיו. הקובל מגוע תרשישיפנק במליצה הכתה כלה (1920; 1931; 1953) עמוד 150: בנן של קדושים / מגוע תרשישים / הפתיש החזק / כראתה-הבזק / יחד בדורו / מחבר ספר / סכת עורו / של לויתן / יורה ידין / יאמר לחתן וקר היה הבדחן עומד וקורא כל שאר כתבי הסמיכת.

³⁹ חשיבות אבל גם אירוניה. בכתב עגנון תשעה מקומות שבהן מופיע האIRON. דוגמה לצירוף לאירוני או עם אירוניה מופחתת. פתיחי דברים – צבאות השם (1944) עמוד 5: ר' שלום ממשחת

פש. עגנון

לא שקשה
אה לעולם
להם מנגד
יבלבבי את

[ ] רק את
זוך ונראה

אתים לשם
שים³⁸ מן
ונתנו לנו

בזועתו. ראו
נשה הלילה"
יפור' הפקר.
ים בו.

תאמיר אין לי
זחר החורבן.

אלא משכליין
גדליה קלין

יחסוס נזכרים
ילפרין עמוד
זו בן גודלים
השני. ראה:
והמשכילים.
בת אופטימי

; בו את שמו
מודיו. הקובל
ושיים / מגזע
לוייתן / יורה
; לצירוף לא
ם משפחתי

תקומה בין האומות⁴⁰. ופעמים כshedעטו זהווה עליו או נמוכה עליו⁴¹, והוא רואה לפניו חברים המקשיבים לculo⁴², מספר הוא על תפארת בית אבותיו⁴³. משום שלמד חכמת חיצונית ולא למד תורה אינו מתגאה על תורת אבותיו. אבל מספר על ביהם ועל עסוקיהם. ואפלו מtopicם של חול אתה שומע כמה נאים היו דורות הראשונים⁴⁴ וכמה נאים היו מעשיהם. ונפשך בוכה במתארים⁴⁵ מפני גאותך של ישראל שניטלה מישראל ולא תחזר לישראל עד לביאת המשיח⁴⁶.

עם שהוא מספר צלצל השעון⁴⁷. סילק מר היילפרין את אפר הציגרה שלו⁴⁸, שעלה על שוליה, והבית בי מtopic עצר ואמר לי, כיצד הגיע לבית?CMD מודמי שמעשר שעוז בלילה אין אבטובוס הולך לשכונה שלך⁴⁹. הבתאי בשעון ואמרתי לו, אם אני מזרעו הריני מוצא אותו בדרך⁵⁰. נפטרתי ממנה והלכתי לי. ומשום שחושש היתי בגרוני כרכתי מטפה על צוארי מפני הצעינה⁵¹. נתיתי למביי שקט⁵² שאין שם עוברים ושבים. מי שזמננו בהול מوطב

³⁸ גודלים היה, משפחחת רבנים, פרנסים ומנהיגים. ממש רוב גודלי המדינה קרויבו היו, שדרכו של המשפחות המיחסות שמתהנתנות זו בזו. ואף הוא בן ראוי למשפחתו היה, שככל המԶות הטובות שנשתבחה בהן משפחתו כוון נמצאו בו.

⁴⁰ דפוס, תבנית מליצית, מעין טופוס. עגנון מלא במתיחות בנושא ההיות. מעיריך אבל גם מגנה.

⁴¹ עד מה פארודית כלפי הנמען.

⁴² חברים מקשיבים לculo על פי שה"ש ח, יג: החבורה האנטימית שלו: סיפור הבעש"ט עמוד 53 שם.

⁴³ אורח נתה ללון עמוד 332. יושב לו זכריה וויזן ומספר לי כל תפארת בית אבותיו. כנגדו יושב לו יקוטיאל בנו של זכריה וויזן בזווית שבתנות סמור לבוחל [...].

⁴⁴ אורח נתה ללון עמוד 332. ומכסה בידיו את ראש מרפקיו, לפי שבאותם המקומות בגדי קרוע, שאמו מטה עליו ואין מי שניחח לו טלי, ומעיל אחר אין לו, שמלכ תלפארת בית אבותיו לא נשתיירו לו אלא בגדים שעליו. זכריה שהוא אדם זקן אינו משגיח בכגן זה, בנו שהו בחור מתחביש בכסותו.

⁴⁵ הביטוי מופיע 62 פעמים בכתבי עגנון והוא נושא להשוויה מתמדת. הכנסת כלה (1920 ; 1931 ; 1953 עמוד 307 : שמא אמרו שלא כדורות הראשונים דורות האחرون, והוא יודעים שכז זמן שצדיקים בעולם השטן מתנקה בהם והם מתנסים בכל פעם ופעם בנסיונות הרבה רשב"ם בדבר

פרק יג: הינו בה ענקים שהם מדורות הראשונים: ראו חיט הזן בסדרה דורות ראשונים.

⁴⁶ במתארין תבכה נפשי מפני גיווה [מדרש]: מפני גאותך של ישראל שניטלה מהן חגגה ה, ב.

⁴⁷ משמעות המסקנה וכייד היא מוליכה לה'הפקר'.

⁴⁸ השווה "פתח שלמה" [עשרה ומחצין] וצינוי זמן מפגיעים אחרים.

⁴⁹ סיגריה ואפר סיגריה ציינים ביצירות עגנון המעידים על האישיות. האלמנט הדאגני והטרחני מהול בקורטוב השטני.

⁵⁰ השווה: "האוטובוס האחרון" ובמקומות אחרים. העיכוב והחשש שלא יגיע לביתו. חלק מנושא הזמן האבוד ואבדון הדרך.

⁵¹ פתרון מלאכותי, אשלה ותקות שוא. המטפה והתיירוץ מהווים בסיס מרכזי בהמשך לאחיזות השטן צייד.

שייהך בדרך שאינה כבושה לרבים⁵³, שבדרך הכבושה יש לך עיכובים הרבה. אין צורך לומר בני אדם, אלא אפילו כלי רכב שלא נבראו אלא לשמשנו. מעכבים אותנו הולכי רגל.

מבוי זה שנטיחי לשם עשו כיין למד אשורי⁵⁴, ושני טורי בתים של ابن שם, מלאים בני אדם عملים. עולים הם על מטוותיהם עם האשמורה הראשונה ועומדים לעובודתם עם הנץ החמה, ומאמורה ראשונה ועד סוףليل אין בני אדם מצוריהם בחוץ, וכיול אתה להלוך כל הפצץ, ואין אתה צריך לחשוש שהוא יפסיקוך עובי דרכם.⁵⁵

⁵² בעית שביל היחיד ראה ב"פתח שלמה" והכינסה לסתמה, מבוי שלוקח לממד אחר של זמן ומקום כמו ב"המכתיב".

⁵³ המלצה שאינה נconaה. הפרישה מן הציבור היא הטעות והחטא.

⁵⁴ השווה "המכתיב" וספריהם נספחים בספר המעשים החל מהאוטובוס האחרון שבת השוטטות בירושלים במרחבים מטלי אימה או חסרי מוצא מהווים נושא מרכזי הקשור לדיסאוריינטציה.

⁵⁵ החרדה מפני טרדרנים, רכלמים ומרדף שמגוועת המשיחים את הדעת מהוות תריס חברתי. לדוגמה: שכל עובי דרכם עושים שם חניה לבב'יים, אלו ואלו, עמוד 498.

'הפרק' וקישורו ליילפרין'

כאמור אמונהiron שביבה את הסיפור 'היילפרין' בפרק "פתחם דברים" שיצא לאחר פטירתו של עגנון מעיר הסיפור, נדפס מתוך כתבי-ID, אותו נתנה לפרוטום לעיתון "הארץ" ערבי ראש השנה תשל"ב [17.9.71] הוא "כען המשך" [או פיתוח] של 'הפרק' [1945] הסטטוס 'הפרק' המשפטין, שאין בו קניין לאף אחד וכל אחד יכול זכות בו: בנסיבות אחרות מחוץ לדין ומהוץ לחוק. הניב שמקורו במשנה: מסכת שקלים, פרק אי', משנה ג'; תלמוד בבלי, מסכת יבמות, דף פ"ט, עמוד ב. 'הפרק' בבית דין הפרק מופיע כבר בסיפור 'התודעה' [1932] שהוא סיפור ביורוקרטי קפקי, 116.

"אבל משום מה נדמה היה לי שהוא מדבר בתיבת הפרק שהפ"א מוחלפת בבית". גם בסיפור 'הפרק' עולה בלשונו של עגנון מצב הסטטוס הרצוי שכן כל זמן שהקהלמוס כותב הוא אינו יודע גזר דין. עמוד 194: ובכן עמדתי ולא זתית. סטטוס זה יפה היה לי, כדרך כל סטטוס שופטר אותנו מכל עשייה.

לא כרעינו המשפטיא שבמשנה בדבר סמכותו של בית הדין להפרק קניינו של אדם אלא במובן המטאפורי שגם בבית הדין של מעלה יכול לשירות הפרק או אדרישות. מלכotta דארעא עיין מלכotta דראקייע או חוסר איבתאות של הנירונט מהמת חוסר האימון בצדק של בית הדין. המילה 'הפרק' יכולה להיות גם אקוויילנטית לחירות לדוגמה תמול שלושים (1945; 1952) עמוד 241: אמר לו מה זה קומר, הנהת את עולםך הפרק. שוב פעם אחת הביט בו בלויוף ואמר לו, סגולה מיוحدת יש לך ואני יודע מה. חבל לי עלייך שלא נולדת אמן. מאחר שאתה אדם נעשה אמן, אלא אם כן נולד אמן, אבל יכול ללמידה אומנות שהיא אמונה,

בסיפור 'הפרק' המספר ניצוד על ידי כוח לוכד וחוזק ממנו התופסו מערפו ברחוב בזמן שהוא משוטט בשביב היחיד ומשליכו לבית הדין למשפטו. ארין ניתנה ביד רשע פוני שופטיה יכסה. "כל זמן שהקהלמוס היה כותב נשמע קולו של הקולמוס. כיון שדמות הקולמוס נשמע ניגון של יהודים שהיה יוצא מן הפלודוד, יידעתי שבשבועה שעמדו והמנתני לדיני הביוא עוד יהודים.

נפתחה הדלת וראיתי ז肯 אחד יושב ומנגען קולו בתפילה וכמה מישרל מסיעים אותו. היה בא ז肯 חלש זה לכאנ, והו אثمול היה מוטל חולה בחוליה קשה, והיאן הוא מגן בבית זה ניגונים של תפילות. [צ"ל: תפילות] כיון שהרגיש כי הגביה קולו והפליט מלים של פריצות באותו ניגון,

ובים הרבה.
א' לשם שנו

יב' בתים של
האשمرة
ה ועד סוף
ז' אתה צריך

של זמן ומקום

ח' הם השוטטות
דינציה.
ו' רתי. לדוגמה:

ז' פריטתו של
רב ראש השנה,
א' קר' המשפטי,
ץ' לחוק. הניב
ץ' פ"ט, עמוד
קפקאי, 116.

ת' גם בסיפור
הוא אינו יודע
שפוטר אותו

ס' אלא בMOVED
דרaura כעין
דין.

ו' 1952) עמוד
קוּף ואמר לו,
ר'ם נעשה אמן

ז' בזמן שהוא
יה' יכתה. "כל
ונ' של יהודים

ח' היהך בא
ה' ניגונים של
אוות נינן,

בניגון של תפילה. גערתי בו בזינה ואמרתי לו, דעתך נתרפה? חיך לו והשיב לי בניגון, אני איני
מן הרשות ואף אתה ידי אין אתה מן הרשות, אם כן מה איבפת לך? ניענענו לו כל חברינו
לאשם, כל אותן היהודים שהיו עמו ואמרו, אמרת לנו נכוון הדבר. ווזענו לשידם ולזומם, שדי תפילה
עם זמר של פלייזות. [ההדגשות של:] עמ' 194.

המספר הוא המלה את זדונו של הזקן שחש בנווכותו של המספר לשורר התערובת המוזרה של
תיפלות עם פריצות והוא מהו בנין אב לכל המקלה המרדנית של הנפטרים היהודים המתעוררת
במחנה לדין מתוך חשבון עם בעל הדין. "אני איני מן הרשות ואף אתה ידי איןך מן הרשות"
נאל תעשה עליינו רושם בפאתיות הצבעה של[...] הניצוץ, המספר, מתאר את האימה בהמתנה לדין
בשעה שעוד עוד יהודים מובאים אל מסדרון בית הדין. [נפטרים חדשים] אבל היהודים הנלדים
אין נראים מבוהלים. להפוך, כמו הזקן החלוש שזה עתה נפטר המכיה את המספר המובהל:
לייהודים הללו אין כל יראת הדין והם משקפים את עדותם המוערכבת בעמדותם האותנטיות.
ב"הילפרין" מוספר כמה היה קשה לsofar להשתחרר מאותוليل זרועות המכונה בפיו 'מעשה אותו
הליל'. החולם הסיטוי שחחש את אמיתיפניו אימת הנידון למות בתחום מבט אבסורי מול כוח
שרירותי.

הסיפור 'הילפרין' המhammad ישירות עם מכלול הווית השואה והמשכה ברדייפות הסובייטיות בירושה
סביר לא מעתה בפרטיו והוא מהו אווצר בלבם להבנת העומק הפליסופי, החוויתי,
האידיאולוגי ובעיקר הפואטי של יצירות עגנון בז'אנר הנדוון בנוסח העיבוד המייחד של סיפורו
'ספר המעשים'. מתברר שהתקסט של ספר המעשים יש בו לצד הממד האקסטטי מימד
אנטלקטואלי של תכנון חידות וצפנויות. הגדים מטא-פואטים רכבים המשקיפים על המקום והזמן
הוועה והעתיד מתוך זרועת העבר.

"פתח דברים – מר היילפרין אחיו של מר היילפרין, עמוד 180.

"אם ישאל בבית הקהוה בעל הקהוה יגיד לו, המלצרים יגידו לו. ואם יש להאמין לקהוואי אף שמו
של בית הקהוה צליילו לילה בא לו ממר היילפרין. [מר היילפרין הוא רב-שכפול של המספר] אבל
צריך מר לומר בפירוש לאיזו היילפרין מתכוון מר, לפי שבין בא' בית הקהוה יש עוד היילפרין
אחד שהוא שנים. שוב אני אומר דבר והיפוכו. מה פירוש אחד שהוא שנים, אם אחד אינו שנים
ואם שנים אינו אחד. אם כן אסביר לו. אותו היילפרין שקרוב לוודאי שאינו קרובכם שאמרתי עליו
אחד שהוא שנים בלש הוא שמרת את עצמו בשתי פנים. מעתה שהגדתי לו זו זאת שוב אין כאן
משמעות דבר והיפוכו. אבל אגלה לו בלחישה, שפגיעתו רעה וצרכיים להזהר ממנו. בראשונה
סבירים הינו מתוך ספנות נגלה הוא علينا בדמותה הרבה, לא היו ימים מרווחים עד שנתגללה
לנו האמת ללא התההשות כל שהיא, כלומר גילתה עצמה ההתחפשות לאmittה. והימן נתגללה
לנו, בבית האסורים נתגללה לנו. אדם קם בבור מושבבו בביתו וכלייה מוצא הוא את עצמו
בבית האסורים, עמ' 180.

נושא הכהלים והדיבוקים, הנושא הדימוני טיפוסי לכל יצירתיות עגנון בין אם זו 'הכנסת כליה' או
'עגונות' אבל האינטנסיביציה של החוויה שערברה על המספר בסיפור 'הפקר' היא הגורמת לו
להשתכפל ב'היילפרין' ובלילה מן הלילות וכו'. זו אובטסיה שהיא תנאי ליצירה מסווג ספר
המעשים. הקשורה בפרק האישיות וכפי שמקובל היום לפחות פירוק הקשר בין המסמכים
למסמכנים. המילים שאינן מסמנות את אחיהם או איחוייהם.

היילפרין הוא הפנימיות החזואה של המספר. בית הקפה צליילו לילה' ששמו ניתן לו על ידי הייצוג
של הספר הוא מרחבה של כל החוויה השוריה במלכות צלייל הלילה, בגלות כמו לילה של גלות'
הנמשכת בירושלים ובעקבות זאת יש לבחון את מוטיב 'הצל' והצללים' בספר המעשים. כך גם
בסיפור המקביל ללילה מן הלילות' שהוא אחד מלילות הגלות הארוכה ואינסופית שאינה מסתימית
לא בארץ ולא בירושלים. [השווה ל'כיסוי הדם', לפנים מן החומה]. בשני הסיפורים הנזכרים

הדמות החזירה היא גם הדמות המתווכת, הדמות המושכת בחוטים וגם הדמות החתרנית – הבלש המשיר כל התחריפות וגם הדמות הממסדית המנוגדת.

הلفרין מזכיר למספר את אAMIL זולה בגל כובע וממלא הוא מזכיר את דרייפוס. אלו הפונקציות של המספר: גם 'אני מאשים' וגם להגן על הנידון. אחת השיטות של עגנון לטפטף בסיפור 'ספר המעשים' מתחילה הקיימים ההיסטוריים או זיכרונות על אנשים קונקרטיים שפתחו פולשים בשם ליצירה כמו יצחק מונטג בן עירו של המספר באוטובוס האחרון או יצחק אייל, ממייסדי ההשכלה ב'לבית אבא' אלו אבות השטנים שהמספר נפחה אחריהם כמו אחד מר גرسلר ב'פפת שלמה'. וכך גם כאן ב'הילפרין' לפתע צדים מחוללי התרבותיים האיסטרורים אבל בריכוז גדול הרבה יותר כפי שנראה.

"כובע שכזה נוהג היה זולה לחובש. אם לא כל ימי חייו הרוי בימי דרייפוס, כמו שאפשר לדאות באותו התמונה שנטפרסמו בפרש דרייפוס". 176

מרוב שמות ומכות המספר נאלץ לגיט בשם. חוק התזהה אחד כל התחריפות.

"בלש הוא שמרת עצמו בשני פנים". הביס להחצלוותו ואיזוחו של המספר [מוטיב האח] וחזרה חילתה. האח האמתי והאח המדומה. הילפרין כתוב בסיפור בכוונה ומתוך מודעות "שלושה יודין" [המספר והדיאלקטיקה שלו, שני האחים התאומים והמנוגדים] אפשר כתוב את השם הלפן גם בלי יודים כלל. 'הילפרין' כך מצין עגנון בסיפור, 177 :

נתתי לו זמן להגיע לעדי עצמו לידי החלטה אם לשואל אם לא לשואל. וכך שלא חשוב שבסבב כליתי שיחתי עמו הוספה וארתוי, באמצעות חותם הוא את שמו הלפן ללא שם יוד, אבל כשם שאין העץ יכול לשנות את גונו כך אין שינוי שם משנה את האדם. רואה אני שעדיין לא הגדתי לאדוני את השם בכלל. חן שמו, חן הילפרין.

אחיו של הילפרין המספר אינו אחיו 'הביאולוג', "באמת אומר לא אחיו הוא חן במשמעותו הביאולוגית, "אבל קרוב הוא לי מאה, אוחב דבר מה". 198

אבל הוא דומה לו בכל, כמעט תואם זהה ושונה ממנו בכל. בתחילת הספר מזוהה אותו לפי דימונו לאחיו חן הילפרין הנוהג לבקר בקפה ומגלה לדמות החדשן הניצול שהזדמנה לבית הקפה שאחיו חן הלפרין Chi. שmono ו hatch שנים הוא תר אחר אחיו כך לדבריו ומכאן שאפשר שהסיפור נכתב ב-1958. האח חי זו בשורה מפתיעה אשר לא תאמן. [למצוא את העצמי, ראה להלן: הסיפור 'התמונה' ו'ليلיה מן הלילות'] אבל באחרית הסיפור אומר שהוא אינו דומה לו כלל ואני מבין כיצד זיהה אותו. "כפי שאני רואה אין שם דימון בינוים". 202 המוטיב של למצוא את קרוב המשפחה האח או 'חיפוש קרובים' כלשהו של דין לאור אינו רק המוטיב הבתר – שואתי של המדור הדיעו ברדי המסייע לחפש את שרירות הפליטה אלא בעיקר חיפוש העצמי המפורק, חיפוש המשמעות ומציאות ההוויה וגם לחשוף את הפרוץ האמתי, להסיד המסתכה. הפליט המבוקש לאחר השואה הוא גם חיפוש הזהות החזירה וניסיון לאחות אותה או להתחאות עימה. כך גם סיפור 'התמונה' כאשר ילדה ניצולה מהפשת את הוריה שלא תהיה כמו "שנולדת מהאבן".

כך גם בספר 'ليلיה מן הלילות' הגיבור נקרא האלבפריך, כותב גם הלבריד[חציז] שלום או חזי מרוצה או שמח]. הבעיה היא שאי אפשר לרצות את החזי השני, קרוב הבשר מוישלה, פליט השואה לא רק בכלל האגויזם, האטימות, הטעשות וצרות העין והשנאה העצמית. האטימות של החברה הקולטת והן רשותו ואטימותו של המספר. אלא בכלל התפרקות ההוויה שנותרה חזיה. רעיון מכرسم זה הוא גם פרי משנותו של זיגמונד פרויד הנזכר בספר[CZYNNY] התרבות השילדי של המאה העשורים שאחראי לקודים של הניכור והפירוק העצמי בין השאר באמצעות ספרו 'פְּשָׁר הַחֲלוּמֹת'. שאחיו שונא המספר יותר מכל וכן גם את הממצאות המודרניות כמו הטלפון שהילפרין אינו משתמש בהן עקרונית כנראה מפני שהן הורסות את הזהות של האדם ויצירות ניכור בין חבריות ובין האדם לבין עצמו. בעוד הספר 'הילפרין' עגנון משלב היסטוריה תרבותית קקרה של המאה העשורים הן של ההיסטוריה הכלכלית כמו פרשת קרגוג העשיר שבכל מקום בתבל היה לו

לילה מן הלילות

ניצולי השואה אינם מאמינים באור הפנסים בלילה הירושלמי. "ועכשו שיצאו מאפלה אורה תולמים היו עיניהם באור ותוהם אם רשלנות הוא שעדיין לא כבה אורו של עולם, או סיקוף של השלטונות הוא".

העלילה חושפת את עמדת המספר שאינה שונה בהרבה מעמדתם של הניצולים,

'לילה מן הלילות' הוא כמו לילה של גלות, לילה אופיני בגלות הנשכת ב'ירושלים המשוחרת'⁵⁶, לאחר השואה ובהקשרה. המספר פותח ב"פצע בי ז肯 אחד"⁵⁷ שמצויד לו את מר האלבפרי. הוא נזכר בשיר ירושלים המשוחרת שהזמין בנעוריו מר האלבפרי מוכר הספרים העירוני, מאחוב המשכילים.

ארמן שמוון קלוטו דמותו כמו ונדרבילט או רוקפלר מן האוליגרכיס האמריקניים שהתאבד לפני שמאצם בכלא, עגנון מספר שהוא זה שהכנס את בית חרושת נור שבבעכו תחת חסותו לתוך מונופול הגפרורים שלו. אפשר שהוא מישחו שקשרו ל-TRUST מונופול שוודי שקנה את בית חרושת נור היסטוריה המוקדשת לטכנולוגיה. עגנון מפקיד להזיכר בספר שלפני גראם כל מציא הטלפון היה קודמו ריס השכח. "רייס, יהונ פיליפ ריס שהמציא את הטלפון וכן כל אלכסנדר גראם בל שבא חמש עשרה שנה אחר ריס ושיכלל את הטלפון, לגבי חנן היילפרין כאלו לא היו". כל התיאולוכים הללו מסוכמים ביצורה לאיבחון של התקופה בין שתי מלחמות עולום:

"אמר מר היילפרין, לא אותו אלא את חנן אחיו. בין שתי המלחמות, אם אנו באים לעשות סימן לתקופתנו זו שננו חיים בה, אין לך סימן יפה מלקרותה בין שתי מלחמות. בכך אחר המלחמה הראשונה הלקח חנן לבקר את עיר מולדתו. אבותינו שהיו יודעים לקורות כל דבר בשם היו אומרים על כוונ זה להשתתח על קבר אבות הlk. ויפה היו אומרים, שאנו מסתכלים באותו מקום שנוידנו בהם, מה נשתייר מהם, קברים נשתייר מהם" עמ' 185 וגם לאחריה כמו שהיילפרין נזכר ביעורות סיביר לאחר השואה ובquois ניצל מן הרוסים אך משפטו נשמה.

"מיimi לא ראיתי אדם מודרני שככל הממצאות המודרניות שנראו עליו בשם שהן שונות על חנן אחיו. – כל הממצאות המודרניות? [...] ויתר מה, שהוא שונה את הממצאות הטכניות הוא שונה אותן הממצאות הרטהניות. [...] על פרויד לא אסיר שנאתי ממנו". [214] למורת זאת היילפרין משנה מעורנותו שלא להזדקק לטלפון מפני שנכדו ניצולות השואה נוצר אחרון למשפחה עומדת לבוא והוא רוצה באמצעות הטלפון לדעת כל רגע מה קורה אותה.

"שבשעה שהוציאו את התינוקת מיד אימה לזרוק אותה לתוך תנור האש לא הגיעו ימיה לחצי שנה. קפיצה אומנתה ולקחה אותה ומסתרה בידי אחותה וזוז הצפינה אותה והיתה חביבה מעיני הבריות עד שניצחו האומות המאוחדות את הגרמני". [212] סיטוטיה זו חזורת בספר 'התמונה'.

מתקנא אני באדוני על האופטימיים שבו, שמאמן שהאוטובוס יביאנו למקום. מיום שנintel ההוויה את מקומו של העבר אפללו על גגלי איני סומך, כל שכן על כל רכב שנוהגים בידי אחרים.

56 ירושלים המשוחרת' הוא אפוס מפורסם שכTAB המשורר האיטלקי טורקוזאטו טאסו תשאטשייס [עגנון] כתוב בנעוריו השיר 'ירושלים' שישבץ ב'אורח נתה ללון' [1544-1595]. השיר הוא ילדי ופאתמי ואם עגנון מתחoon לאייזקור השיר הזה כאן הרי שזאת במסגרת זיקתו להשכלה כמו למשמעות מנחם לזר עורך שביעון "המצפה" שפירסם לו השיר. דן לאור, חי עגנון [1988, 27].

57 ז肯 אחד, תמיד דמות שלא מעלה הדין אך בכל יצירה עגנון וכך בחז'ל. 'ההוא סבא'. אך בפתחה של "בטי הדם" גם לשון 'פצע' היא לשון של פגיעה כמו מקרית אך מכונת מאוד, פגיעה קשה.

תונית – הכלש
אל הפענקציות
בסייעות ספר
תחום פולשים
איל, מימיידי
ר גרטל ב"פה
ל: בריכוז גדול
שאפשר לראות

יב האח] וחוזר
שות "בשלואה
תוב את השם
יחסוב שכבל
וז, אבל שם
אין לא הגדי
נון במשמעותו

עד מזהה אותו
צול שהזדמנה
לדבריו ומכאן
ואת העצמי,
מר שהוא איינו
202 המוטיב
נו רק המוטיב
בעיקר חיפורש
אמיתי, להסידר
חוות אותה או
לא תהיה כדי

שלום או חצי
וישלה, פלייט
האטימות של
נורה החזוייה.
ת השילי של
ספר פשר
פון שהילפרין
זות ניכור בין
זית קקרה של
בתבל היה לו

הזקן מזזה את המספר כמו ב'הילפרין', המזזה את המספר:
 המספר בזיכרוןונו מס' מה מקובל הזקן⁵⁸ פירש את שירותו של המספר
 ואמר: כהדיין קמצא דלבושיה מיניה [כאיתו חرك שלבשו ממנו ובו]⁵⁹.
 האלבפרייד היה מוכר ספרים בעירו של המספר, עיסוקו היה מקום כניסה בית
 ועד למשכילים. הוא מופיע בסצנה לבוש מעיל ירוזק קצר בדרך המשכילים.
 האלבפרייד הוא מחצית המספר כמו קרובו מוישלה. האלבפרייד כמו הילפרין
 יש בו גם האלמנט הדימוני. החצוי. היחס של עגנון למשכילים ולהשכלה היה
 חצוי כמו המעיל הקצר הירוק הטיפוסי לאפנה המשכילה. ב"ספר המעשים"
 עגנון משלב בכמה סיפורים איזו דמות זהה כמו יצחק מונטג ב"אוטובוס
 האחרון", או " יצחק אייכל" ב"לבית אבא" או אAMIL זולח ודדריפוס
 ב'הילפרין' שהם לכארה אסוציאציה. אבל עגנון מזוהיר אותנו שאין זו
 אסוציאציה. אין חובה להאמין לסופר אבל כעובד נושא הנוכחות הזהה⁶⁰
 הzik לסופר. נוכחות שהסופר מארגן אותה לא באופן ספונטני אלא מתוכנן.

"וחנותו חנות הספרים מלאה ספרים הרבה שאיחו את כל משכילי העיר,
 שהיו יוצאים ונכנסים אצלם ונוסאים ונונתנים בכל מה שנעשה בעולם ובכל
 מה שעמיד לישות בעולם והכל מצפים ואומרים שהעולם נתקין והולך, ואני
 נער קטן ממשמש בספרים ומקפץ ועולה בסולם ועומד וקורא, ולא חשתי
 שאני מסכן בעצמי, שאליו נתקל אדם בסולם היה מזועז את הסולם ואני
 נופל. ולא די היה לי בכל הספרים שבחרות, אלא שביקשתי הימנו להזמין לי
 את שירות ירושלים המשוחורת. ברם דבר זה איינו ברור לו, אם משזמין לי את
 שירות ירושלים המשוחורת עליתי לארץ ישראל". 207-208.

נושא האחאות [החזי השני] עולה בספר "ליל מה הלילות". המספר
 תוהה האם הזקן שהוא רואה מוכר הספרים האלבפרייד מעירו ועד שהוא
 תוהה מתרבר שאכן כך הוא. "ימים שבאת לכאן מבקש אני אותך. לבסוף
 הפסיק את הענין ושאלני אם ברוגז אני על אחיך. למה? אחיו עבר עליינו ושאל
 בשלומי. ולא החזרתי לו שלום". [162]

"ليل מה הלילות" [1951] מעלה את נושא השואה בגלוי. "הרחבות
 מלאים הין, ביחוד מן העולמים החדשניים שעלו מכל הארץ. שנים הרבה
 כבושים היו במחנות המוות" 160. ארנולד בנד, מציין השיכות הברורה
 מלאיה של הספר הזה והסיפור "עם כניסה היום" לסיפור 'ספר המעשים'
 וכן קווצויל וטווען שהסיפורים לא נכנסו לקובץ ספר המעשים מפני שישמו

⁵⁸ השווה לזקן בראשמה – סיפור "ישנות גם חדשות", עצמי אל עצמי 357-351 המקדים
 למשורר.

⁵⁹ דליה חושן בדיסרטציה שלה שעבדה בספר: עגנון: סיפור (אייה) טוגיה בغمרא 2007-2000
 מסבירה כך בדיקת יצירת עגנון ביצירה משתרגת ובוקעת מתוך עצמה כמודשי התנאים. מהלך
 שמסייע להבנת נושא השואה וגם אפשרויות הגאולה ממנו.

⁶⁰ היל ברוזל, הסיטואציה הקפקאית, בין עגנון לקפקה [1972], עמ' 63.

ו של המספר אמן וברן⁵⁹. סינוס בית המשכילים: מויילפרין השכלה היה רם המעשים" באוטובוס ה ודרייפוס גנו שאין זו חות הזורה⁶⁰ א מתוכנן. שכילי העיר, בעולם ובכל והולך, ואני ולא חשתי הסולם ואני זו להזמין לי שזמן לי את

ת". המספר וועד שהוא ובסוף עלינו ושאל

"הרחובות שנים הרבה ות הברורה רם המעשים' פני שישמור

357 המקדים

* 2000-2007 התנאים. מהלך

ונראה' כבר נדפס. לא ברור אם זו התשובה המשכנעת מפני שלפחה עם כניסה היום נוסחו לראשונה 'בין הבית לחצר' הוא מ-1943 כמו "האדונית והרוכל" סיפורים עם זיקה מובהקת לשואה שנכתבו לשם קבצי מאמרים ויצירות שהוזמנו על ידי גופים ציבוריים. "לילה מן הלילות" הוא סיפור שגיברו האלבפרי. חזי שלום או חזי שם. מכל מקום הגיבור חזי כמו מספר שיש לו קרוב [אח] מוישלה ניצול אושבץ שבא לבקש קורת גג, לינתليلה כאורה מהיו המתנדך אליו. המספר רוויי רגשות אשמה. הוא מנע ממוישלה את חסותו והשליך אותו לרחוב. בסיפור צף ועלה נושא הקונצרט המופיע בכמה מסיפורים ספר המעשים כמו "התזמורת" [הארץ, 25.9.1946]. מלחמת קוצר היריעה אני מרחב בעניין.⁶¹

הדווכת איליבו [נסמע אנגלי אבל מתחפרק לאילי – בו] הפקיד כרטיסי הקונצרט אצל פקיד המלון למשמרת מפני שהוא הדוכס צרייך ללבת לקיסר ומנווע מלכת לקונצרט. מערכת מידרגית קבלית – גנותית מופיעה תדייר בתיאולוגיה של עגנון ובפנתיאון השלווחים שלו השרים והעבדים כמו הגרדיוליזם של ימי הביניים. עגנון בונה מערכת פקידותית מידרגית כאשר מתחילה ב'התירה' של קפקא. כך גם ב"עד הנה" ובסיפורים אחרים כאשר מתחילה יצירתו עולה נושא השר והשלוחים כמו ב"זהיה העקוב למשורר": הרבה שלוחים למקומם להויריד עד אשפות אביוון. [מעין מלאכי חבלה, מצויי בימיים]. מצא את מוישלה קרובו בחדר של אשתו "סבירים הינו שנשרף באושבץ ולבסוף עמד חי בתוכך חדרי". חדר לתוכך נשמוו.

המספר אומר לקרובו ניצול השואה שאינו מצוי מקום ללון שהוא אינו יכול לאלה אותו במלון המפואר ואפילו לא מתחת לו ללון על הרצתה מפני שהוא עצמו כאורה נתה ללון אבל מתברר שלאו תירוצי שהוא. מוישלה מבקש רצפה כדי תפיסטו אבל המספר מסרב לתת לו במלון שדוכסים ורזנים דרים בו.

כל עובדי המלון הלכו לראות ולשמוע את המוקיון היהודי ש מגיע לשיא האמנות "בעיני אני זו אמנות גדולה שאדם עושה דבר שמה קולו עצב דבר עצב וקולו שמח". המוקיון הוא יציג נוסף של הספר. הדבר לעצמו. ככלם באים לראות אותו בשפלותנו. לבוארה המוקיון מגיע לשיא האמנות. לשיא השליטה העצמית, אבל המספר בז לו בלבבו וראה אותו כמוקיון שמספק את הבוגנים בכספי. עגנון רואה גם בהישגיו האומנותיים היכי גודלים הייגים חשודים ובוודאי ביחס לזועות השואה והזנחה שאירת הפליטה.

"מוישלי נמלט מכבשן האש ונעשה לו טובה שמצו קרובו. ואלו אני קרובו לא נזמנה לי טובה ולא מצאתי את משاهלי".

⁶¹ ראה "כגון המגן", פתحي דברים, 38-101 [מהדרה בכרייה ורכה] והערות שכתבתי בתחוםם בסיפוריה אהבה של מקופת יפו. הגן העlian הוא כראונעלין.

'התמונה' גם הוא מאותה קבוצת סיפורים, סיפוריו שואה שנזכרים במאמרו של דן לאור והמוועדים בספר 'פתחי דברים' וגם עליו כתבה אמונה יرون דברים מרטקים. אך גם הוא לא זכה לביקורת יסודית ומקיפה שם כאן לא נמצא מקומה אלא בתופסת רמזים נוספים. סיפור 'התמונה' שעליו מעידה אמונה ירון שהוא מבוטס על חמונה אמיתית של ניצולה. תמונה צילום של ילדה גוזרה מתוך "הארץ" ר' תמוז תש"ח (24.6.58) צ"ל : 1948 הילדה מבקשת את זהותה וسؤالת אם נמצא מי שיוכל לומר שהיא מי היא. אבל כל הפתיחה הארכאה של הספר אין לה כל קשר לכורה לארעין הספר. לא ידוע לי אם נידונה אי פעם. הספר עוסק בתמונה של צירוף בעלה שם כנעני אלה עין רואיה המוצגת בתערוכת החורף של הציירים. מכל התמונות בספר מחליב מצירפה זה. בשל התלבבותו הוא זוכה לנשיקה מן הצירוף המזמין אותו לבוא אליה. התמונה היא ציור ארץ ישראלי טיפוסי בין שתי מלחמות העולם בו מופיעה כנף חלון פתוחה עם שתי לטאות [שרצים טמאים] מול התמונה הזאת מציב עגנון את חמונהה, זעקה האilmת של ניצולת השואה שכילדה, בדיק כמו נבדקו של היילפרין, עדמו הנאצים לזרוק אותה לחנור ובדרך נפתלה ניצלה אבל לא יותר לה קרוב.

כדי לבחיר את הצירוף חופר לו הספר חילפה חדשה אותה הוא מזמין אצל חייט חדש למראות שנגג לתפור חיליפות אצל חייט גלווי. בעית הזהות של הספר ברוכה בהירה החדש שלו להציג עם התרבות הכנעני או הצבאית, הבחירה היא בתמונה הצירוף ובאיורטיקה המייצגת אותה, להתגנכר לעברו ולא לבחור בתמונה הצללה. קשה עם עצמה נפשית שכזו להיות לעזר לילד ניצולות שואה כמו בטו שלו בספר "עם כניסה היום". שבו הוא נמלט עם בטו הקטנה העירומה מנוסת הרבה בעבר יומם כיפור. הילד מוצאת לה מעיל של ספר תורה כדי להתבסות בו הוא מעיל הספר "לנשמת עילוי הימים שכחתי אני". אורנה לוין הראתה באמצעות כתב היד של הספר ומהיקות שבו שעגנון התכוון בספר "ימים נוראים". העיסוק הפולחני בקדוש הוא מקור לחילוק דעתן. להינצלות מן התופת ומן השואה.

הספר 'התמונה' מסתפרק לקראת סופו כאשר הספר עומד להدلיק נרות חנוכה בשבת של חנוכה ומחלל השבת מפני שמקדמים הדלקת נרות שבת לנרות חנוכה. מרוב כאס ובלבול נשפך יין הקידוש כשהוא מקדש לאשתו וילדיו על חילפותו החדש שבחתימה לא יוכל להראות לפני הצירוף.

התמונה היא בעצם השתקפות עצמית. חזקה במה יבחר הספר בציירת או בתמונה הניצולה. בתרבות הישראלית או בחובתו כלפי הניצולה. בכך מצטרף הספר לדילמה זהותית הכפולה.

ואה שנקראים כתבה אמונה יפה גם כאן מונה" שעלי תמונה צילום 1948 הילדה היא. אבל כל נלה שם נועני מונות המספר יורת המזמין שתי מלחות טמאים] מול צולת השואה אותה לתרנור

זה הוא מזמן בעית הדורות הכנעניות או ותה, להתנבר ולהיות לעזר בו הוא נמלט זה מוצאת לה עליוי הימים פור ומהיקות יש הוא מקור זמד להדליק נז נרות שבת חדש לאשתו דרת. הספר בציירת ניצולה. בכך

במאמרו המכונן של דן לאור "האם כתוב עגנון על השואה"⁶² מביע המחבר את ספקותיו העמוקים בהיקף התייחסות הרואית לשואה ולמעשה גם בעומק המשתמע של כתוב עגנון על השואה אף שמדובר של המאמר היא להסיק כי אכן בכלל אופן כתוב עגנון על השואה אך ודאי שלא כמצופה. דן לאור אומר זאת בלשון רפה ומביא כМОטו למאמרו את ביקורתו של עגנון על ספרו של וילhelm שירר "אבל תמהני אני שלא נגע המחבר כלל הצורך בפורענותן של ישראל שבאה על ידי נפש אחת ששרצחה והשריצה את כל העולם כולו". [מעצמי אל עצמי", עמ' 391] אכן האזכור היישיר של השואה ממש מופיע רק בספרים מסוימים של עגנון וגם כאשר מוצא דן לאור אקדה מעשן הוא משתדל לסייע את המציה בביטוי החוזר על עצמו 'המחבר קושר את הספר לשואה' או, החוקר קושר את הספר". על קורצויל ביחס לסיפור עם כניסה היום' הוא כותב בהוא ושה עשוי לוליניות. אבל עדין הקשר הזה הוא קלוש או חיזוני או משתמע. כמו שאומרם בחקרות פליליות: החשוד קשר את עצמו לאירוע. מאמריהם אחדים, בחלוקת מקיפים, נכתבו בנושא מהם מפרי עט מיידים שעגנון קשר את כל יצירתו בעומקה לקטסטרופה⁶³ שהתרחשה בעבר, חורבן הבית ובפועל שיאה פרץ באימיה השואה שהיא ביטוי קצה וביטוי המשך למכלול הקטסטרופות ההיסטוריות והאישיות כמו חורבן ביתו של עגנון, חוסר יכולתו להתחמוד עם אישיותו וגם זועמות היסטוריות שבאו לאחרי השואה ובעקבותיה כמו פרשת ברית המועצות הנזכרת בספר 'הילפרין' שננד ביערות סיביר וכל משפחתו נספחה שם. וכן האימה השדרודה על קיום הקיבוץ המדייני והפרטיא של היהודי בארץ ישראל ובמדינה ישראל שעה להשיאה לדוגמה ספר כמו 'הבית' בספר המעשימים' או הרומנים הגדולים של עגנון שכולם נכתבו בין שתי מלחמות העולם, עיקר התקופה שבה נכתב ספר המעשים וזועמת הקיום היהודי מוקרנת עליהם ובתוכם. ואמנם ישם ספריהם אחדים מאוד מפורטים כמו 'הסימן' והתחוותו שזו לחשומת לב מרובה בביבורת או 'כיסוי הדם' ובשנים האחרונות הולך גובר העניין ב"עיר ומלואה" וב"קורות בתינו". אבל בכך אין די. גם הספר הענק 'עיר ומלואה' שככלו הוא אוסף של ספרורים וכرونיקות לכורה בדרך הספר ההנצחה כמו ספר בוטשאש זכו בעבר למצוור של הערכה הן מצידו של דן לאור הן מצד דן מירון כז'אנר של פנס ולא של בלטריסטיקה ממש. אכן דן לאור מזכיר במאמרו הספרים נוסח 'ספר המעשים' וגם מטפר מקטצת

⁶² דן לאור, "האם כתוב עגנון על השואה". שי' עגנון, היבטים חדשים, ספרית פעילים 1995, עמ' .97-60

⁶³ מעצמי אל עצמי עמוד 85: מתוך קטסטרופה ההיסטורית שהחריב טיטוס מלך רומי את ירושלים וגליה ישראל מארצנו נולדתי אני באחת מערי הגוליה. עגנון אינו עוסק בנבאות אבל הוא מבטא חרדות עמוקות בכל מהלך יצירותו. לדוגמה בתוכו של שלו. כאשר דן מירון מנהח ספרי שואה כמו מרוזת הסוס או הספר בדרכו הוא מציין במיוחד את האים האקטואלי אבל אינו מציין במקביל את מכלול הנסיבות-הניסיונות שמתறחים כמו בתוך הספרים האימתניים.

עלילתם כמו 'הילפרין', אחיו של מר הילפרין', 'התמונה', 'לילה מן הלילות' ועם כניסה היום'. אבל הסיפורים הללו לא זכו לנתחים מפורטים עד היום אלא רק לנגינות ואיזוררים. לפחות על סיפור אחד מבקש אני להתעכט כאן מעט יותר כמורה דרך לתפיסת השואה העמוקה והאקטואלית. כאן התעכבותי עליהם מעט יותר על אף שככל אחד מהם מציריך עיון רחב ועמוק. הביקורת נשאה בזיקתם הישרה והמיוחדת של קבוצת סיפוריים חזותן לשואה והן בכך שכולם דמווי סיפורי "ספר המעשים".⁶⁴

הגדרת השואה ומהיכן היא מתחילה היא נושא שניי במחולקת.⁶⁵ חוקר השואה אינם מסתפקים בדרך כלל במא שנראה כה ברור – התקופה החופפת למלחמות העולם השנייה או המדיניות הגרמנית לאחר ועידת ואנזה שהתקבלה ההחלטה הביצועית על הפטرون הסופי. היסוסים ביחס לתיחום השואה נובעים הן מטעמים עניינים שהרי אירוע היסטורי כה מורכב וכשהוטאלי אינו צומח בפתח פתאום. لكن עד מהי ומהיכן יש לבחון את תולדות האנטיישמיות המודרנית ובפרט זו שפשתה בגרמניה לפוחות מאמצע המאה ה-XX. בכמה מסיפורי 'ספר המעשים' מזכיר עגנון באקראי שמות הקשורים בהשכלה כמו יצחק אייל' לבית אבא. לעיתים הדילול של השואה למחזות רחוקים הקשורים בקיטטרופה של הבריאה היא חלק מהרצון לנרגל אותה או לאוזו אותה בגורמים וסיבות עתיקי יומין או לומר בדרך מכחישי השואה שתמיד יש שואה פוטנציאלית והיא כהופעת טבע או עין מטאфизי נמשך היא קורית בכל מקום ובכל זמן במסגרת תופעת הגיגנטיסיד הטיפוסי למן האדם ואי שליטה על התפרצויות הטבע או הגלקסיה.

לדוגמה ניב חגי'י במאמרו⁶⁶ על "שואה ראשונית" ביצירת עגנון פותח במשמעות מוטיב 'הספר האבוד' כшибוש של הצפנים הראשוניים של קיום העולם או בראותו וטוען שמעל השואה הקונקרטיבית קימת הגזרה של השואה לדוגמה תופעת העגינות אל עגנון. נתק קבלי מטאфизי בבריאה.

התודעות לשואה כנושא מרכזי ביצירת עגנון היא פרי מאמץ שעיקרו חישוף דרכי הייצוג הלא ישירים של השואה ומחולליה וזיקתם לייצוגים היישרים שהם מועטים ביחס. העיסוק בייצוג השואה נובע גם כתגובה ומקבילה למקומו של נושא השואה ושלוחותיו בהווה. נושא המשיק את החיים היהודיים והתרדעה היהודית ביום, בראשית המאה העשרים ואחת, באופן נוסף מן המקובל בחקר מאורע ההיסטורי ומשמעתו. החרדה מן העתיד היא הנותנת לחקירת הנושא צידוק מהותי.

⁶⁴ Arnold ,Nostalgia and Nightmare ,1968 , p362 Band

⁶⁵ דן מכמן.

⁶⁶ Yaniv Hagbi, Aspects of "Primary Holocaust", Agnon and Germany, the presence of the German World in the Writings of S.Y Agnon ed : Hans-Jurgen Becker ,Hillel Weiss 2010, p. 472-451.

מן הלילות, זים עד היום התעכב כאן הן התייחסות איה והן לכך. ⁶⁵ חוקר פה החופפת נידת ואנזה ייחס לתיחסום מרכיב וכיה מצוע המאה תקופה של הקשורים אה למחוזות מל אותה או ישי השואה ונמשך היא ל민ין האדם

כיוובל שנים החלפו מאז כתוב עגנון את יצירותיו האחרונות העוסקות בשואה בהן עסק עד מלחמת שנות השישים ("כיסוי הדם" ו"בחנותו של מר לובלין"). הביקורת הلقה ונתקorraה לנושא בעיקר לאחר פרסום "כיסוי הדם" ב-1975 אבל ניתן היה למציאו מאמריהם על הנושא כבר לאחר פרסום הספר "האש והעצים" ב-1962 ואיזוכרים אקראים עוד קודם לכן. דין לאור התייחס במאמריו בעיקר לטקסטים שבהם נוכחותו של השואה ישירה או שנכתבו בספר זכרון לחורבן העיר בוטשאטש, עיר הולדתו של עגנון ובאוקטובר הספר עיר ומלאה 1973 או קורות בתינו 1978/1962/1962 כעדות לתפקיד המשפחה שנכרצה. טענתנו המושיפה על דין לאור מוחבה בשתי בחינות. האחת שאין לכך יצירה של עגנון החל מתקופת גרמניה (1912-1924) שאינה מבשת את השואה, ובראשם 'סיפורי פולין' מפני שכולן כוללות התייחסויות לפוגרומים ובעיקר לעליות דם המצביעות על דפוסי התנהגות ובכך גם יצירות מאוחרות יותר שברקען תפיסה היסטוריוגרפית והסיטוריו-טופית בפרט אורח נתה ללן. אך גם חלק מיצירות ספר היסודות הפרטיא של עגנון, ספר המעשים נגועות בתחום שמיית הקרן הכללית.

דומה כי ככל שהחולף הזמן המקבב והחשוף של הנושא אינו יורד מסדר היום, אלא הולך ונחשף ביצירת עגנון כמייצגת את חוקיות קיומו של העולם היהודי במשך אלפי שנה בגולה, באירופה המזרחית, בעיקר בחבל ארץ המזרחי תחת גלי הפוגרומים; בארץ המודרנית כגרמניה של מלחמת העולם הראשונה והלאה ועד לשני העשורים הראשונים שלאחר הקמת מדינת ישראל. זמן שכלו רוויי ריתמים מטה היסודותים של גלי חורבן לצד ישועות הנראות זמניות כמו התהליך ההיסטורי הציוני לרבות הקמת מדינת ישראל.

לאחרונה, ככל שగבורת החורדה בדבר אפשרות השואה לחזור עם התגברות הגלים החדשניים של האנטישמיות, נולד צורך הבדיקה הכוללת של השואה ולגילה הקודמים לצורך אקטואלי יותר, שאינו רק בධינת עבר מזועע אלא כריתמוס נצחי. במקביל בשנים האחרונות הaczמזה לה את מושגי ה'נארטיב' בשואה מתחוך כוונה לטשטש את ייחודה וחומרתה. טשטוש זה נובע מאידיולוגיות פוטומודרניסטיות או דומותיהן המיווצרות בפוליטקלי קורקט של הפרשנות הספרותית בת-זמננו, שאימצה לה את מושגי ה'נארטיב' ו'השיח' כמושגים שאפשר לנטרל באמצעות משמעויות תובעניות מדי. להציג את האויב אחר. פרשנות ספרותית – תרבותית זו, הפרשנות היפות – מודרניסטית חשודה יותר מ晦יד על עדר מניפולציות, כמו על דחף היפראקטיבי להצמיד את יצירת עגנון מראש לנרטיב של השואה כביטוי של כאוס עולמי ייחודי שככל כווח הוא בהוכחת התגשותו המתמדת של הכאוס בהיסטוריה ולא כקינה על אובדן הייעוד שהוא פרי קינה על ממשימות חומקת. נוצרה כביבו הדדיות פרדוקסלית בין השואה כמאורע טוטאלי, מאין כל, ההופך להיות פרשן של יצירה טוטאלית לבין יצירה שיש לה ממד היסטוריוגרפי וממד מיטה-היסטוריה, יצירת עגנון, שתכליתה היה כמעט

מראשית להעמיד פרשנות טרנס היסטורית למציאות היהודית. [יעוז, 1990]. ובעיקר התבוננות ביצירות של עגנון כפרשנית של השואה כאירוע שיא שיש לו משמעות נצחית מctrברת מעבר להתרחשותו והשפעתו על ההיסטוריה האקטואלית כמו פרשת קום המדינה בהקשר השואה וلتוצאות הרוחניות, התרבותיות והפוליטיות שאבו בעקבותיה. בכך מוקדש בעיקר הסיפור "פתחי דברים" שהוא המשכו של "עדיו ועינם" [פתחי דברים, 1977].

על רק העיסוק הגלי של יצירה עגנון בשואה הוא בשאלת: מה כולל את השואה, מי אשם בה, מהו החטא שגרם לשואה. יצירתו של עגנון נקראה מראשית בין הרעיון שאין עונש ללא חטא לבין רעיון השရירות או חוסר יכולת להבין את מעשי האלוקים [שביד, בין חורבן לישועה, 1994]. עגנון מניח שקטטורהפה כה עצומה מחרחחת גם בגלל שבר פנימי, בשל דרכי התנהגות של יהודים בין לבין עצמם ובינם לבין מסורתם ושליחותם. מתוך כך גם עולה סוגיות השואה הנמשכת במדינת ישראל, הנוכחת בהבטחים ובבים בפרהסיא הישראלית כמו היחס לאזרדים המוצלים, מאש. תהליכיים אלה מבשרים שואה נוספת. במדדים מסוימים נוצרת השואה כיצד החברה היהודית בארץ ובגולה שהיא דומה, רק שארץ היא גרוועה יותר, מתנהגת עם אחיה לצד הטיפולוגיה הגרמנית והטיפולוגיה הגויה בכלל. עגנון מציג בסיפורים אחדים את השאלות התיאולוגיות הקשורות בשואה ודן בשאלות היפותטיות מלחמת הילענות לסקות גדולים בשאלות התיאולוגיות הקיומיות כמו כיצד נתקפת השואה "בשמות" וכייזד היא נתקפת "ארץ" והאם ניתן לחבר בין התפיסות הללו. [האיש לבוש הבדים, עיר ומלאה, 1970, הסימן, 1944-1962, לפי הצער השבר, האש והעצים, 1962].

המד האומנותי והתמי המתמודד עם השואה ביצירת עגנון במאפיינים הבאים:

חלל המ עבר, תנועה פסикו-פואטית הנעה למרחבי הזמן ובמרחב ביוגרפיה של האיש שמואל יוסף עגנון ותרגומה לבιוגרפיה סימבולית כמו בהרים וכסא ובקורות בחינו, כאשר העבר מונחר באמצעות אמצעות השואה), לפרשיות הכלל, הנקשות בינהן בפרטיהם התפלים, בזוטות אקרניות הצוברות משמעות המכשירה ומנירה את התהווות הקטטורפה.

ודרכי ייצוגה כדוגמת שתי הנובלות העוסקות במלחמות העולם הראשונה ואשר נקבעו לאחר השואה. "עד הנה" (1951) ובחנותו של מר לובליין" (נתפרסמו פרקים במהלך שנות השישים) והיצירה בשלמותה לאחר מותו של עגנון.

[יעוץ, 1990].
זע שיא שיש
ב' היסטוריה
ות' הרוחניות,
סיפור "פתחי
מה כולל את
עגנון נקרעת
רות או חוסר
עגנון]. עגנון
, בשל דרכיו
יחותם. מתו'
הבטים רבים
הליכים אלה
יצד החבורה
גרועה יותר,
וגוית בכלל.
בשואה ודין
התיאולוגיות
סת "ארץ"
עיר ומלאה,
. 1].

הפסיכולוגיה של האשמה עצמית והזיקה לאשמה הלאומית
הగדרות המודרנית, תחושת העיריקה: נטישת התורה, נטישת ארץ
ישראל, פיתוי עריות [אורח נטה ללון, שירה, CISOTI הדם].

ארוטיקה וסדיום: מעין מודל "מין ואופי" נוסח ווינינגר
דוגמה למטרויזציה סمية בנושא סדיום, שואה וארוס שהוא חלק
מהשתלטות המשל על היצירה, בנוסח מאוחר של עגנון ל"הרופא וגרושתו"
העסוק באתולוגיה של הרופא המתעלל באשותו שהוא סיפור שנחתק
מ"אורח נטה ללון". עגנון יוצר מטופורה 'נאצית' או חושף אותה כמטפורה
של התעללות. רק החל מנוסח 1941 של הסיפור מופיע המשפט: "סדריות
נאצית נתעלל בו כל היום" ראה נוסח א', ארכיון עגנון, 4.1270, אורח נטה
לلون", נוסח א' נכתב בסביבות 1937-1938, הלל ברוזל, ספרי אהבה של שי'
עגנון, בר-אלין 1975 עמ' 249 והשו לנוסח ב' עמ' 254-255. הנוסח שבפנינו
הוא נוסח גן הפרופסור הוזקן שהוא עצמו מתעלל באחיזות בקדנות יתר
והורש לסדר את מיטות החוליםים במקום להתרכז ב רפואיים.

ואילו הרופא, גיבור הסיפור, מתעלל בגיבורת הסיפור האחות דינה.
עגנון מעוניין בסדיום ובהתעלות א-רצינולית למיצגים פוטנציות אנושיות
המודלמות ברקען בהתעלות הנאצית. הפארדיוגמה זו מתבססת ב'שירה' על
גיבורת הסיפור 'האחות שירה' שהיא מעין אדונית סידשית בעיני הרבסט
המפקה הנאה מהסיפור על המהנדס שהתעלל בה להנאהה כשהכה אותה
בשות: הענן הסaddr מאזוכיסטי מפותח ביותר ביצירת עגנון, כך גם
ב"אדונית והרוכל" סיפור המשל המובהק ביותר להסביר יהסי גויים ויהודים
בקשר השואה.

мотיבים של חורבן נושאים מכללים: לדוגמה 'השraphה', 'השחיטה'
'האוד המוצל מאש', 'האחרון שנותר מן העירה'. נמצאים בעיקר ב"עיר
ומלאה" אך גם בכיסוי הדם ובקורות בתינו'.

מיתוסים, מדושים ואגדות ופסוקים: ראה 'CISOTI הדם' כיצד תשתיות
שלמות משתלטות על הסיפור דוגמת אגדת רצח זכריה, רצח אח, רצח נבי,
קין והבל.

פייטנים וחזנים: נושא מסירות הנפש, הקרבן וההקרבה ומשמעותם.
נושא מחול המות, יציאת הנשמה מתווך זמר וריקוד לצד נושא השירה שהם
נושאי יסוד בכתבי עגנון מראשית המחלחים לסיפור השואה ביצוג
ההיסטוריה – ומطا ההיסטוריה.

קדוש השם, עלילות דם, עקרות.

בוטשאטו, גרמניה, ירושלים כסמלים וכראליה בקשר השואה.

מן ובمرחבי-
פיה והמטה-
AMBOLIYT CAMO
ת השואה),
ת אקראיות
. זמת העולם
ונותו של מר
מוותה לאחר

דפוסי התחנחות לאומיים שליליים: מחלוקת: חסידות ומתנגדות,
עשירים ועניים; מלשנות והתווודעות לרשות.

טיפולוגיה גרמנית, תרבות אירופה ותרומה לשואה

שאלת היקף והייחود של יצירה עגנון בהתיחס לשואה הועלתה לדין לא אחת ובעיקר במאמרו המكيف של דן לאור "האם כתוב עגנון על השואה". [לאור, הבטים חדשים 1995]. אכן לכאורה רק מספר יצירות בודדות של עגנון עסקו במישרין בשואה (ויס, ביבליוגרפיה, כאן). הרוב המוחלט של סיפוריו מתמודד עם הנושא בעקיפין. אך דווקא העיבוי העיקרי הוא המעניין לשואה את משמעותה. הקיום, הפואטית והתיאולוגית. עניין 'העקביפין' כרוך בשאלת מהי השואה בכלל, האם הכל מסתכם בהשמדה הסיטונית, במלול האירועים שבין השנים 1939-1945 (מכמן, 1998). מכמן מראה כי יש גישות שונות לאפיון הקטסטרופת המכונה 'שואה', גם מבחינת היקף התופעות הרלבנטיות להתחווה והמתנות אותה. הוא מציג שני 'צורות' של שאלות א. האם הייתה השואה אירוע לעצמו – או חלק בלבד מהתוך אירוע כולל יותר? מהי המהות האפינית העוסקת את השואה מוחנת מטופעות אחרות? [...] ומהי "תקופת השואה"? [...] ב. היכן יש לחפש את "שורש" השואה? לדוגמה, "גולדהאגן בספר שעורר סערה, רואה את מהות 'שואה' ומופיעינה בנסיבות רחבה הקיף של הגרמנים מן השורה ("גרמנים פשוטים") ליטול חלק ברצח היהודים ואף ליזום זאת. רצח היהודים בעיקר בمزדחה-אירופה היה מעין 'פרויקט' לאומי גרמני. הסיבה לכך טמונה לדעתו, בתרבות הפוליטית והחברתית הגרמנית, שראשתה עוד בתקילת המאה התשע-עשרה, ובמסגרתה נתגבש הרצון להרחיק את היהודים בכל דרך".

המאמר שלפנינו מנסה לסמך את מכלול השאלות שמכמן מציג כשאלות שגילומן מתקיים ביצירות עגנון העוסקות בעקיפין בשואה בדרך הוחפשות מיוחדות של בריחה אל עבר הגרמני במפגשו עם העבר היהודי. כך הוא הדבר ב'עד הנה' (1952) ו'בחנותו של מר לובלין' (1960-1975), נובלות שנכתבו ונתפרסמו לאחר השואה, שركען הוא לכארה תקופה: מלחמת העולם הראשונה ואולם, בתוכן עלות המיתולוגיות הגרמניות, שירת הניבולוגים, הפילוסופיה של ניטה, דפוסי התחנחות המעמדים, האנטישמיות המובנית והתרבות הגרמנית במפגשה עם היהדות והיהודים. כל אלו חושפים בעצם כי דעתו של עגנון נתונה לאמת של דבר לחומרם המביסים את כל חומר הנפץ שהחלקן לקראת השואה.

ואמנם רבות ממה שכותב עגנון לפחות מארוסם הרמן "אורח נתה ללון" (1939), הוא ביטוי עקייף אך המכונן בדרכיו. משל נפתחות, להתמודדות עם אימי השואה, תולדותיה וכל שתרם להתרקמותה הן בעולם האירופאי, בעיקר גרמני, אך גם הסלבי והן בעולם היהודי. כדוגמת מופת להתרחבותו של הנושא יש לציין במיוחד את הרמן שירה שעגנון החל בכתיבתו ב-1939

ת ומתנגדות,

והגיע לגישושי סיומו ל夸את 1950 כאשר הרקע ההיסטוריה והחברתי המתואר בו מתרחש בעיקר בין שתי מלחמות העולם, תוך התמקדות בעיקר בשנות השלושים בארץ ובירושלים, כשברקע מהדקרים אימי משטר הנאצים ורדיופות היהודים בגרמניה וזיקתם העמוקה והפרובלטנית של גיבורי הרומן – הפרופסור מנפרד הרבסט ואשתו הנרייטה – לגרמניה ארץ מולדתם (הכוללת, זיכרונות, תרבות, הגות, אמנות ודפוסי התנהגות) ומחלחלת לפרקי הרומאן העוסק ב"ליידת הטרגדייה", כותרת מפורסמת של משה מאט פרידריך ניטשה, שדרופה הראשון נמצא בירושלים. ליידת הטרגדייה היא גם מטפורה לשאללה היכן החלה הטרגדייה עצמה שנגרמה לחורבן יהדות גרמניה יחד עם כל יהדות אירופה ולמעשה לחורבן העולם כולו, תוך נסיוון לבРОוח מן העולם אל בית המצורעים כמקום של ייחוד הרואין לזוג הנאהבים. לכארה עניינו המרכז של הרומן פרשיות אהבה נצצת ולמעשה מזכיר בהבנה טרגית של המצב האנושי, קינה על חורבן העולם בהקשר השואה תוך תקופה אבסורדית לגאולה.

הרבסט מוצא את "ליידת הטרגדייה" בזמן שהוא עצמו מבקש לחמק ממקצועו ולכתוב טרגדיה האנולוגית לפרש חייו. לכארה רק ביטוי לאהבהיבו עם שירה שענינה העמוק יותר הוא אהבת העבד בסילואס לאדונינו. תבנית זו של שליטה ונשלט היא אב – ביטוי לליידתן של טרגדיות אישיות, לאומיות ודרמטיות. דרך הסינכרון הזו, שילוב נושא יסוד במטפורת – אב היא שיטת כתיבה אופיינית לעגנון, המענייקה עמוק רב-תחומי לשאלות הקיוםיות לרבות לפרש השואה ונוכחות החורבן וההתפרקות התודעתית הפוסט-מודרניסטייה מרווקנת הערכים, המשתלטת מראש, שנים רבות לפני התרוחשותה, על כל תחומי החיים. הרומאן שירה לו cedar בתוכו את רענן האשאה הדימונית וההשתעבדות לה בדומה לסיפור "האדונית והרוול" יצירה מובהקת שנכתבה כמשל לשואה (בسعר, 1943) המתארת ובונה את החוקיות העמוקה של התלות ההדידית והקטלנית שביחסו הרוול היהודי יוסף והאדונית היווני.

במקביל לעליית הרומן שירה הניצבת ביטודה של העלילה המתאר-ההיסטוריית. הרומן מעלה פרשיות רבות הקשורות במערכות היחסים עם גרמנים וגרמניות: א. המאבק הבין תרבותי, "סקודם המלחמה כל גרמני בחזקת מעולה היה" (306); ב. ההתפקידות האישית המוקדמת של המדינה, דמות המחבר, בגין הבנת האכזריות והאנטישמיות הגרמנית מהבת הגרמניות והגרמניות. המדינה הוא שם המספר הצעיר, המציג ביצירות שונות הקשורות לתקופת יפו את דמות המחבר. המדינה נוכחת באכזריות הגרמנית המתבטאת במליקת העוף על ידי נערה יפה מדיסלדורף. [הנאווה מדיסלדורף] מעין גרטcen, הבזה שלא מדעתה לרוחמנותו-פחדנותו של המדינה. ב"שירה" עולים איפיונים של המשטר הנאצי לצד הטיפולוגיה הגרמנית ומאידך גיסא מוצגים הניסיונות הכוונים בתקופת המנדט להצליל קרובי משפחה מגרמניה

וואה הוועלהה
בתב עגנון על
מספר יצירות
ה,כאן). הרוב
עיבויי העקיַ
זולוגית. עניין
כמ' בהשמדה
1998). מכמן
, גם מבחינה
א מציג שני
זו חלק בלבד
זהה מובהנת
ש לחפש את
אה את מהות
דרה ("גרמנים
היהודים בעיקר
ומונת לדעתו,
וחילת המאה
כל דרך".

שמכמן מציג
שואה בדרכי
דר היהודי. כך
197), נובלות
זופת מלחמת
אגיות, שירת
המעמדים,
והיהודים. כל
בר לחומרים

ו "אורח נתה
להתמודדות
ס האירופאי,
להתרחבותו
זיבתו ב1939

באמצעות סרטיפיקטים; כשלון הרחמים היהודים לצד הפרובלבטיקה חסרו הישע של הציונות הבורגנית וגבולהה – כל אלו נושאים המשתלבים ברומן בהקשר של התפורדות כללית שקדמה לשואהacakt של ביצוע.

ביבורה בטרם קץ

ואמנם ככל שנפרשת התקופה הסמוכה לאחר השואה והקמת המדינה מסוף שנות הארבעים והלאה עגנון מעמיד מחדש, מסביר לאחר, ספרותיים מרכזיים ביצירתו שנדרפסו בעבר הרחוק ומסמן אותם כאותות מבשרי חורבן. "נזכרתי באדם אחד שעשיתי עמו בעיר קברות אבותי בין שתי מלחמות קודם שהגיעו הנאצים לשלוט באדם" ("כיסוי הדם", לפנים מן החומה, 1975). כוונתו של עגנון היא למסופר ביצירתו "אורח נתה לolon" וביצירות אחרות שייצגו את התפוררות העיריה, וכך חותם עגנון את פרק ד שב"כיסוי הדם":

"שנים הרבה לא הגיעו באתם הדברים ואילו אמרו לי שעוד אהגה בהם הייתה משתומם, ישיבת ארץ ישראל דחתה מליבי מאותם הדברים שהייתי נתון בהם בחוץ לארץ. עכשו שהזכרנו אותם באו עלי ביתר תוקף.[...] הרבה דברים שאירעו אותנו בימינו הרי הם תולדות אותם מעשים שלא ראיינו אותם כדים ליתן דעתנו עליהם." (שם, 65) עגנון מציג את 'השואה' כאירוע נמשך. "קודם שבאה המלחמה הראשונה שהיא תחילתה של המלחמה השנייה שהביאה פורענות על העולם, ובראש ובראשונה علينا שאotton בלבד יודע הקב"ה מכל משפחות האדמה על כן פוקד علينا את כל עונונויותם." (עיר ומלואה, 122).

מלחמת העולם השנייה היא אך המשכה של הריאשונה ואילו המשברים החברתיים והתרבותיים הפוקדים את מדינת ישראל הם המשך החוליות שהביאו את השואה. ב"כיסוי הדם" מזכיר עגנון במאמר שיפורו "זה יהיה העקב למישור" (עמ' 91) כדוגמה להתרה נחפצת של עגונה כשבולה הנחשב למופיע לאחר-מכן. "ומה שלא נמצא אדם מאותה העיר, הרי היתר עגונות, פעמים רבות עמדו להתרה איש העגון ובא המגען פתאים. נזדמן לי קונטראס אחד כמדומני והיה העקב למישור שמו ומצאתי שם סייפור המבاهיל את הרעיון בעניין התרת עגונה". עגנון מבקש לומר כי אין להתיאש מן הפורענות גם אם התקווה אבסורדית לחולטן. סיוכוי שיבתו של העגון לזוגתו העגונה הם הביטוי הعلוין לאפשרות התקון ביצירת עגנון שקרא לעצמו בשם עגנון כפי שהחתם על סיפורו "עגנות" (1908) סייפורו הראשון בארץ ישראל.

יצירת עגנון בהקשר השואה חוותה ומעמידה, מגלה ומוכיחה כי "העגינות" – היא הגלות הקוסמית, הטרוקטורה המרכזית שהיתה נוכחת – נפקדת ביצירתו של עגנון לפחות מזמן הספר "עגנות" (1908) הוא הספר הראשון שכותב עגנון בן ה-21 בארץ ישראל עם עלייתו ב-1908. 'העגינות' והגלות פועלים ביחס עז ובאופן דינמי בהקשרי השואה. הכוונה

למטריקת חסיטה
של תלבים בדרום
הקמת המדינה
אחר, ספרות
lbrace מברשי חורב}
מלוחמות קודם
חומה, 1975).
יצירות אחרות
: "יסוי הדם":
נוד אהגה בהם
דברים שהייתי
ו��פ[...]. הרבה
יא ראיינו אותם
כאיירוע נושא.
לחמה השנייה
נו בלבד יודע
ותיהם". (עיר

למטריקת אסתטית-פסיכולוגית ותיאולוגית, סטרוקטורה העגינות, המבטאת את הדחף הנצחי – המשיחי – הגולתי להתגבר על הקרע המובנה שבין האדם והאל והמתיחס בהקשר השואה לשאלת מהי השואה כצורה של הסתר פנים ומשמעותה באוקינוס המכון אותו – היסטורי ומהו תפקדו של עגנון בהסתור הזה כדמות מספר, כאמן וכאישיות הפעולה מחוץ לציירה. השאלה הזו ארוגה גם ובעיקר בספריו קידוש השם, אלא הם הסיפורים המרטירולוגיים ושכנייהם סיפורים 'החזנים' [עיר ומלאה, עמ' 122-70] שבהם עסק עגנון בכל התקופות ביצירתו כדוגמת סיפור אנקדוטה, סיפור נועדים "הפנכה השבורה" (בוטשאשטיין 1907) שהפרק לסיפור של הזדהות עם רב אמן מפגנץ בנוסחו המאוחרם "יתום ואלמנה" (1921) [שקד, 1973]. עניין בולט הוא כי בספריו עלילת דם וסיפורים מרטירולוגיים החל לעסוק עגנון באופן מובהק רק ב"תקופת גרמניה" (1912-1924) אלו השנים שבהן גר עגנון בגרמניה כשהסיפור הראשוני שנהפרסם בגרמניה בעברית הוא הסיפור 'מצולות' (1917) סיפור המתאר סדריהם של פריז שהפרק עגלת מלאה יהודים והטבחם בנهر. מוטיב זה חוזר בכל יצירות עגנון הגדלות יחד עם מוטיב תפילה המתים בבית הכנסת. [יתום ואלמנה] הסיפור במצולות הופך להיות חלק מן המחוור "ספריו פולין" (1925). כבר בספר זה מתבשר למעשה גורל היהודי פולין המייצג את כל היהודי אירופה ובמידת מה גם את החוקיות היהודית – גויתות בחוקיות נצחית. בתקופת גרמניה עגנון מעולם לא הזכיר ביצירתו את גרמניה אלא עסוק בפרשפיטה הכרחית בפולין בלבד ובתיקון סיפורו יפו.

נושא ראשי בмотיבים המרטירולוגיים קשור לדמותו של הפיטן – חזן רב אמן בעל "ונתנה תוקף" המופיע כבר בהרהור בספרו "חלומו של יעקב נחום" (1913) שהוא פיתוח "הפנכה השבורה" סיפור בן פסקה אחת שכותב הנער שמואל יוסף טשאשקייט עוד בוטשאשטיין (1906) שהופך בಗלגולו האחרון ל"יתום ואלמנה" בגרמניה (1921), [שקד, 1973] נושא זה, קידוש השם של הפיטן רב אמן, התפתח מאד בספריו "החזנים" שלאחר תקופת השואה. [עיר ומלאה, עמ' 70-122] וב"הסימן" (מאזנים 1944 [локט לפתחי דברים]. מופיע בשלמותו ב"האש והעצים 1944 וחותם את עיר ומלאה בערכתה של אלמנה ירון 1973), וב"לפי הצער השכר". ("האש והעצים" 1962). עגנון ראה עצמו כאחרון החזנים של בוטשאשטיין, שהרי לשנים משיריו נعروו עשה אחד החזנים האחרונים מגינויו. עגנון ראה עצמו כנושא באחריות למסור את שושלת הקבלה של המגינות והפירות שניתנו מסיני. כאשר בעקבות השואה מוטל עליו על הנצחתי "המאות היהודית" הנצחית שלעולם הופכת להיות לא רק ל"מה שהיה" אלא כל פרט בה הוא מיתוס נצח מקודש.

לשם כך עגנון נאבק על המשמעות שבזכרו או המשמעות שהנצהה
שהרי מי יזכיר בסוףו של דבר.

ילו המשברים
אשר החוליים
ספרו "והיה
ובעליה הנחשב
יר, הרי היתר
אום. נזדמן לי
סיפור המבahir
להתייאש מן
תו של העגון
; עגנון שקרה
יפורו הראשון
ומוכיחה כי
יתה נוכחת –
) הוא הספר
19. 'העגינות'
ואה. הכוונה

הוא מפתח אידיאות וטכניקות מיוחדות להתחמಡות עם שני הזמן
המכלה את הכל. אחת מהן היא "החוקיקה". השיר הוא חוק הנחקק בשמי^{אדו}
מרום ונמהה לעולם. כך ב"הסימן" וכך ב"בחנותו של מר לובלין" כאשר
^{הכ}
עגנון בונה את דמותו של יעקב שטרן, מספר העל שזוכר עשרה דורות כל
^{הנ}
פישר שאירע בעיר שמעולם לא נטש אותה. אפילו לא לשמחות של בניו.
^{ב'}
עגנון של אחר השואה הולך ומפרש לעצמו את יצירתו מחדש. "ונפל לו"
^{ל'}
אסימון" לגבי ייינדה ומשמעותה.
^{לע}

* * *

בעקבות השואה יצירתו נצבעת מחדש. הוא והקוראים קוראים אותה
לאחר החל מראשיתה 1903, שנה שבה כתב בידיש את הבלדה על "רבי
יוסף דיליה רינה" והשנה שלאחריה (1904) שבה כתב ופרסם את שירו
הראשון בעברית "גיבור קטן" יצירות בהן הוא מקבל עליון את שליחותו
המשיחית להלחם בשטן. לאחר השואה בולט תפקיד זה בדמותו של רבי הילל
גיבור "כורי הדם" ובמעמדים מגולמים אחרים כמו התגלותו של המשורר
הפייטן שלמה אבן גבירול לעגנון בבית הכנסת בתלפיות כדי להנץח את
ボוטשאטש שהושמדה סופית בסינון תש"ד ("הסימן", שם).

העיר בוטשאטש היא דגם-על לעולם היהודי. היא מבטאת בגלגוליה
מציאות חברתית טיפוסית שפורה את העולם היהודי מתוכו לא רק
בבוטשאטש אלא בכל המרחב המזרחי אירופאי, שידע פוגרומים ורציחות
מתמשכות "מאז ומוקדם" ואשר ח' ללא הרף בצל עליות הדם עוד מימי
בונטיאן. ובמיוחד למרחב התרבות של בוטשאטש כשאימי שחיותם בוגדן
חמלניצקי בגזירות ת"ח ות"ט (1648-1649) וכל מה שנתמן ממנה, פרשות
שבתי צבי והפרנקיסטים ומחלוקות הקהילות בכל ימי החסידות והמתנדבות
המשתלבים לגלי הפוגרומים בימי הצערים במאה ה-19 ובתחילה המאה
העشرים כדוגמת 'סופות בנגב' 1881-1882 והלאה, גלי הרציחות לפני ולאחריו
המאה כדוגמת, קישנוב וביאליסטוק, התפוררות העיירות לפניה ולאחריה
מלחמת העולם הראשונה פרשת הרציחות ההמוניות, עשרות אלפי יהודים
בימי עצמאוֹתָה של אוקריינה בראשות סמיאן פטליורה. חרדות הכליזן חזרו
ולובו ביתר שאת עוד בטרם עליית הגאנצ'ים לשטון. עגנון מזכיר לדוגמא
זכרון על נורי היטלר עוד משנות העשרים: "בימי הראשונים של היטלר
דרתי במנגן" [מעצמי אל עצמי, עמ' 391] נוכחות המחרידה של הגזרות
הקדומות שוררת עדין בתענית כ' סיון, שהוקבעה כזכרון להם כשהעגנון הוא
מאחרוני השומרים של תענית זאת: "לבסוף לא נשתיירנו אלא עשרה מתענים
ואני מן העשרה" (עיר ומלאה, 39), בפרט בסיפורו "הסימן" בו עסק עגנון
בשאלת משמעות ההנצחה ואפשרותיה הוא טוען במובלע כי מי שאינו
שומר בקפדנות על מנהגי אבותיו משמעות השואה וזכורנה לא יעל בידו.

תאריך כ' סיון מסמיך גם את מסע הצלב, חורבן קהילות שו"ם החל
מתנת'יו 1096 שאליהן מתייחס עגנון ביצירות אחדות ובهن הוא רואה את

ם שימי הזמן
הנחיק בשמי
זובליין" כאשר
וורה דורות כל
של בניו.

ודש. "נופל לו

קוראים אותה
לדה על "רבי
סם את שירו
את שליחותו
ו של רבי הילל
של המשורר
ל הנציג את

את בגלגוליה
תוכו לא רק
מים ורציחות
דם עוד מימי
וחיות בוגדן
מהם, פרשות
ת והמתנגדות
ザילת המאה
חוות בראשית
לפני ואחריו
אלפי יהודים
הכליזן חזרו
וזכיר לדוגמא
ם של היטלר
ה של הגוזרות
כשעגנון הוא
שרה מתענים
זו עוסק עגנון
כי מי שאינו
עלו בידו.

ת שוי"מ החל
ו א רואה את

אחד המקורות העקרוניים לכהילת בוטשאש, הקהילות הללו הן הביטוי המובהק של הנושא המרטידיאלוגי, נושא עקדת יצחק ועלילות הדם (ויס, קול הנשמה על "הdots וכסא"; מירון, "אשכנז", הרופא המדומה) וכן הסיפורים "בדרך" בספר המעשים, סמוך ונראה, "במרוצת הסוס" בתכריך של סיפורים, "לפי הצער השכר" ב"האש והעצים" כשבולם נכתבו בהקשר השואה.

עגנון מתודע אל משמעות יצירתו ואל עצמו במבטיהם תכופים לאחרו לעמקי הזמן, הבאים להסביר את ההוויה מתווך בחינת מעמקי העבר, בין באמצעות יצירותיו הבודדות המתעמתות עם השואה יישרות ותגובותיו הכתובות האחירות על השואה מכתבים נאומים והספדים [עגנון, מעמי אל עצמי, אסטרליין יקירתי] אمنם כאמור התגובה הקשה ביותר, והישירה והמקיפה ביותר היא בספר 'כיסוי הדם' המנסה להתמודד עם תופעת טשטוש האשמה היהודית – המצוינות בביטוי ובכותרת 'כיסוי הדם' כדוגמת הפסוק העוסק במכירת יוסף: *ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נחרג אתה אחינו וכפינו אתך*: בראשית פרק ל', כו. (פרוש לכיסוי הדם, ויס 1976).

עגנון בספר "כיסוי הדם" וביצירות רבות אחרות המתלכדות סביבה השואה כביטוי –quia מציג את השואה כעונש לדפוסו התנהגות שהתחפתחו בקרב היהודים בעיקר בגולה והפכו גורעים יותר בארץ ("ארץ ישראל גרוע מבחוץ הארץ" שם עמ' 66), לצידו ולצד סיורי אשמה נוספים, כמו "לילה מן הלילות", "התמונה", "הילפרין" ואחיו של מר היילפרין" מתחוללת התפתחות הספר המונומנטלי "עיר ומלאה" שיצא לאור ב-1973 לאחר ב-1970 פטירתו של עגנון (1970) שהוא סיורה היחסוטוריאוגרפי של העיר בוטשאש, ספר זכרון שהתחפתח במשך למעלה מעשרים שנה כשהוא מגדר בתוכו לקט של קבצים וסיפורים, ואשר בחלקו חזר על האשמות שהופיעו ב'כיסוי הדם' כמו מوطיב המחלוקת וMOTEIV הטרפה, מوطיב הגדרות וMOTEIV המלשינות ומדגים אותן באמצעות סיפורים ואזכורים רבים, וקטוע רצף קצרים וארוכים, קטעי ביניים הממחירים את ההיסטוריה הדיאכדונית של הקהילה.

סיכון של מחולקת

"מחמת השחזה הושזה סיכון לשול מחולקת, שהביאה לידי מריבות וקיטטות ומלשינות ואיבוד ממון ואיבוד נפשות, שאם נצחה כת אחת, כת שכנגדה הטעינה דבריהם למלכות" (מע' 495).

לכל אורכו של הספר "עיר ומלאה" מציג עגנון את המחלוקת כמקור כל רע. עגנון ראה במחולקות של "שוחטים וקצבים" הידועות בתקופת החסידות גם כמחולקת "הסינים המלוטשות". ביטוי לערוור הסמכות הרבנית, או סמכות ההלכה, ערעו על התורה שבعل-פה. ערעור זה תרם לדיקבון החברה היהודית, ממש כפי שתרכמו לכך הפרנסים, המנהיגים אבורי הלב, שהסיגרו בתקופת מסויימות יתומות, כדי שימלאו את מכסת הנפשות שנתחייבה הקהילה לגיוס לצבא הצר.

קובוצה נוספת הם הסיפורים העוסקים בהתקחות אחר שורשו של עגנון ותולדותיו המיתולוגיים שלו בעקבות זיכרונו השואה. כך בפתחה לקורות בתינו' [לאור 1995], כאשר הగניאולוגיה המשפחתייה היא מקבילה לתחפוכות ההיסטוריה היהודית באירופה. כך גם ב"הדור וכסא" כסיפור מטה ביוגרפי. [ויס, 1985] כאשר באמצעות גיבוש האישיות הטרנס-היסטוריה, דמות בספר-העל, עגנון מצדיק את שיפוטה לגבי השואה ומכלול ההיסטוריה היהודית בגולה ובארץ.

אך זהו רק חלק ממכלול הרומנים והסיפורים העוסקים באופן עקיף אך מכוון בשואה וסביבה.

noblotot como "עד הנה" העוסקת לכואורה בהרפתאותיו של המספר הרוק הצער – האוטוביוגרפי בגרמניה שיוצאה לאור ב-1951 [הلال ויס, מבוא לשואה, 2002] ויחד עמה כל הסיפורים הכלולים בכרך עד הנה הקורי על שמה כמו "תלה", "שבועת א蒙נים" "עידו ועינם" ו"עד עולם" שנתרפרסמו מאמצע שנות הארבעים ועד ראשית שנות החמשים המתמודדים עם שאלות קיומיות והיסטוריוסופיות, הנובעות מהאתגרים שהציגה השואה ליהודים ולחברות האנושית על משמעות העולם לאחר אושוויץ. [דאלז' וגואטרי] כמו בסיפור "עד עולם" שנתקע מהרומן "שירה" והעוסק בחורבן רומי ולמעשה בחורבן כל התרבות המערבית, [הلال ברזל, 1975] כשהמניע לסיפור הוא השואה וסביבה. יש לציין במיוחד את "בחנותו של מר לובלין" (1976), הנובליה התאומה של "עד הנה" המתמודדת עם ההتابולות היהודית-הgalitzait בגרמניה מאז תקופת ההשכלה ותוצאותיה הרטסניות. נזכיר את הספרים הכלולים ב"האש והעצים" שכבר נידנו הרבה כמו "לפי הצער השכר" ו"הסימן" שנתרפרסים במקוצר ובאופן ישיר בתגובה על חורבן העיר בוטשאטש ב-1944 [ויס, 1975] וכך גם חלק ניכר מהסיפורים בכרך "סמן ונרא" ובעיקר "האדונית והרוול" (1943) שנכתב לשם השואה [לאור, 1995] והקובע דפוס התנהגות סימביוטי – קטלני בין יהודים לגויים ובעיקר בין יהודים לגויים, ביטוי לריגש אשמה שהעסיק את עגנון במיוחד [גרנוויל, 1993] ו"שני תלמידי חכמים" (1946) המתאר במשל ובהקשרים ההיסטוריים את הסיבות האי רצינליות של המחלוקת הטרנס – היסטורית בעולם היהודי הלמדני והר堪ן ההיסטורי הקונקרטי להתחומות העיירה על רקע המחלוקת כמו משפחת הפיבושים שהשתלטה על העיירה והרסה את מקורות הסמכות שלה ואפיילו רומן ענק כמו "תmol שלשות" (1945) העוסק לכואורה רק בתקופת העלייה השנייה, עדין הוא נגוע במוטיבים ובהבטחים הקשורים בתקופת הכתיבה [בנד, 1966]. כמו נושא עקדת יצחק (הגר, 1972) ופרש הטראגיזם, השכר והעונש האבסורדיים המקבלים משנה תעצומות כנושא הנידון ביצירת עגנון בעקבות השואה.

רישו של עגנון תихה לקורות אליה לתהפוכות מטא ביוגרפי אטוריית, דמות ל ההיסטוריה אופן עקיף אך זו של המספר תליל ויס, מבוא זהה הקורי על ס" שנתפרנסמו ים עם שאלות זהאה ליהודים וגואטרי) כמו רומי ולמעשה לסיפור הוא בלין" (1976), יותר היהודית-יות. נזכר את ר "לפי הצער חורבן העיר בכרך "סמן" שואה לאור, בגאים ובעיקר גיוח נגרנות, ים היסטוריים עולם היהודי צע המחלוקות וורות הסמכות לכארה רק ים הקשורים ופשר 1972] ופער יומות כנושא

מطا-ביוגרפיה

דוגמה בולטת לאופן התגובה של עגנון על משמעות השואה המציבעה על המעורבות שבין הבιוגרפיה היצירה והשואה תוך ערבות זמינים של מוקדם ומאותר נמצאת בנאומו של עגנון "עם קבלת פרס נובל 1966 בשטווהולם", [עצממי אל עצמו, 85], שבו מסכם עגנון בן ה-79 את מקורות יצירתו ממנה משתחם כי לכאורה רואה עגנון בשואה כמו במאורעות מברושים קודמים התגשותות شيئا של קטסטרופות אישיות שיש להן תמיד משמעות סמלית.

"בן חמוץ הימיisch כשבתו את שיריו הראשוניים מתוך גיגועים על אבא כתבו. מעשה ונסע אבא לדגל עסקיו. תקפו עליו געוגע ועשיתי שיר. מכאן ואילך עשתי שירים רבים. מכל השירים שעשית לא נשתייר כלום. בית אבא שהנחתתי שם חדר מלא כתבים נשרף במלחמה הראשונה ונשרפו עימיו כל שהנחתתי שם. והאומנים הצעירים, החיטאים והסנדרים, שהיו שרים את שיריו בשעת מלאכתם נהרגו במלחמה הראשונה, ואתם שלא נהרגו במלחמה, מקצתם נהרגו עם אחיוותיהם בבור שכרכו לעצם בפקודת האויב ורובם נשרפו במשרפנות אושוויץ עם אחיוותיהם שפיארו את עירנו ביופיין והנעימו שבקהלן המתוק את שיריו.

כgorל השרים והשרות שעלו הם ושירי באש היה gorל הספרים שעשיתி אחר-כך. כולם כאחד עלו בהlab השמים בדילקה שנפללה בבלילה אחד..." 85.

מיד בהמשך לאושוויז'ן חזר עגנון בזמן ועסק בשרפלה ובקטסטרופה הפרטיה שפקדה אותו כשנשrap בינו בגרמניה בהצתה על רקע פלילי ב-1924 וכן כלו לדבריו כל כתבייו מיום שריד לגרמניה יחד עם ספריתו הפרטית הענקית, שרפפה שלאחריה חזר ועלה לארץ ישראל מתוך רגש אשמה חמור כי ישיבתו בגרמניה הייתה חטא שהוליך אל השרפלה.

עגנון מערבב במשפט מוקדם ומאותר. ניתן להבין כי הביטוי "כgorל השרים והשרות..." היה gorל הספרים שעשיתי אחר-כך...." אחר-כך, אחרי אושויז'ן אבל "אחר כך" הוא תקופה גרמניה במובן האוטוביוגרפי בין יפו לבין השרפלה ב-1924 ולא לאחר השרפלה באושוויז'ן. עגנון מקשר בין הפרשות האישיות לקטרופות הלאומיות החל משורת הנאות הראשונה. "מתוך קטרופת ההיסטוריה שהחריב טיטוס רומי את ירושלים וגהה ישראל מארצו נולדתי אני באחת מערי הגולה".

התמודדות של עגנון עם נוכחותה של השואה ואשר קדם לה עוד מטרם מלחמת העולם הראשונה תורם להtagבשותה של תיאולוגיה ואסתטיקה אופיינית לייצור עגנון המתבססת כבר מתקופת יפו (1908-1912) כמו בסיפורים 'עגנות' וזהה העקב למשורר שהם סיפוררי גלות – גאולה טיפוסיים לעגנון העולים מתוך מסורת הספר הראי לטוגן. תיאולוגיה ואסתטיקה זו נתעכמת בתקופת גרמניה (1913-1924) בעיקר בספריו פולין. התפתחות יצירתו של עגנון לכיוון הרומן ולכיוון ההתמודדות עם השקף

הגדל, המראחים העצומים של הזמן והמקומות, לצד יכולת הבנתם את האלוהים הנמצא בפרטם הקטנים ולהפכו לסמלים טרנס-היסטוריהים, לדובב וליצור מיתולוגיות לאומיות ואנושיות מעניקים לתובנות של עגנון מעמד אונטולוגי של גילוי אמת מטא-היסטוריה אותה בנה משך שישים שנים-יצירה. כשם אורעות המאה העשרים הולפים לניגדו הוא מתבונן בשואה כצומת, כחור שחור, שאליו נשאים תהליכי היסטוריים קודמים המתנים ומסבירים את השואה ואת שלאחריה, הפרובלמטיקה של מדינת ישראל, כל זאת הוא מצרף ביצירתו. בבקורת המרחב האירופאי הגרמני. [אורברק, 2000, וינבאום, 99] ובמרחב הסלאבי אצל מאים הכוונה בעיקר לנובלות "עד הנה" ו"בחנותו של מר לובלין" אשר נכתבו בשנות החמשים והשישים לRoman "שירה" וליצירות רבות נוספות שראו אור לאחר השואה.

העליה הוא כי קיים רצף, המשיכו קונספטואלית יהודית בסיסית שהיא מענה לכל זועות ההיסטוריה, השואה עם כל זועתיותה שלא הייתה כמו מה מבחינת ההרס הטוטאלי ואכזריותו מאלצת את עגנון להזקק לחומרים היוליים פנימיים מתוך תחושת אחריות כלפי נכסיו הרוח של תפארת בית אבותיו.

"шибינתיים באה אנדרלמוסיא לעולם והרגה טובים ובני טובים כמה מיליוןים מישראל ולא שמעתי כלום על שרירות הפליטה משפחות אבותי שבחווצה לאرض".

כל אותן השנים היו הכותבים מונחים בידי בהעתקה שלי ולא עלה על דעתם לפוטסם וaphael להראותם. עשו אחר כל מה שעוללו לנו האויבים, שהפכו את כל הגולה לקברים ואת קברי אבותינו השמו, אומר אני עשה נפש לאבותי בכתבים שכחטו לעצם. ואם יש כאן דברים תמהים, הרוצה ליתמה יתמה." קורות בתינו, עמ' 64.

בהתנצלות המחבר בפתחה לספר הוא כמו נאלץ להסביר מדוע החומרים הללו מטרים, האגדות המשפחתיות, הסאגות שיכולות להשמע בהזדמנויות אחרות ככל לגיטימיות הנפקות בעל כורחן בגין השואה ליסודות שיש חובה בהזדמנויות שונות להציג אותם ברבים.

לפעמים דומה כי השואה היא רק וraiiza על הפטונציות השליליות הקודמות ואין היא בהכרח הביטוי האחרון שלהם. ישנו שבר שאינו ניתן לגישור אלא בගאולה האחורה החומקת שהיא משאת הנפש של עגנון אשר בהיוואשותה מונחת החדרה כי אם המשכיות אינה קיימת, הרי תולדות ישראל וההיסטוריה האנושית כולה הן תוהו ובוהו, כאוס, שהסתתר לשואה תחת מעטה אומנותי של סדר ומשמעות שאוותם מטפח עגנון באסתטיקה המאופקת שלו. נטייתו העמוקה, המהותית של עגנון היא להאמין בקיומה של המשכיות, גם אם היא נואשת ובלתי מושגת, אך גם האפשרות שהמשכיות בלתי אפשרית מכוחו של האדם בלבד אינה נעלמת מעניינו, והיא מחרידה אותו כצל המלווה את כל יצירותיו החשובות.